

STATI

Vindikace a restituce. Kolaterální efekt novodobých restitučních zákonů

Karel Eliáš*

Abstrakt: Československo přijalo především v letech 1990/1991 restituční zákony k nápravě některých (rovněž majetkových) křivd z dob komunistické vlády v letech 1948 až 1989. Vyšlo se z pojetí, že majetkové transakce z doby komunismu platí, ale opírají-li se o křivdu, pak určitým vlastníkům (typicky státu) vzniká povinnost majetek vydat restituentovi jako dřívějšímu vlastníkovi. Restituce tedy nestojí na myšlence trvajících vlastnictví restituenta, ale na myšlence obnovy jeho vlastnictví. Vedle zákonů o restitucích ovšem platila a platí občanskoprávní ochrana vlastnictví spojená mj. s právem vlastníka domáhat se vydání jeho věci (*rei vindicatio*) na tom, kdo ji má u sebe bez právního důvodu. Přes platnost kolizního pravidla *lex specialis derogat generali* vznikaly v literatuře i v praxi ohledně konkrétních poměrů obecné ochrany vlastnictví k restitucím sporné otázky. Předložená studie je analyzuje. Autor věnuje zvláštní pozornost období 1945–1948, kdy poválečná tzv. třetí Československá republika představovala hybridní politický útvar, v němž byly už od jeho ustavení položeny základy budoucího komunistického režimu. To se projevilo aktivitami nesenými „nacionálním a třídním radikalismem“ (Homolová). Následkem bylo nejednou porušení nebo zneužití právních předpisů platných v té době. Taková opatření měla své majetkové důsledky, dodnes zpochybnované, ač se jich zvláštní restituční legislativa netýká. Autor se zabývá otázkami podmínek a překážek na cestě k nápravě.

Klíčová slova: vlastnické právo, konfiskace, restituce, *in dubio mitius, favor restitutionis*, třetí Československá republika, dekrety prezidenta republiky

Úvodem

Předložená studie se zabývá dílčí otázkou vztaženou k limitům ochrany vlastnického práva spojenou s tzv. restitučními zákony. Jde o problematiku, kterou se dlouhodobě zabývám, ke které se opakovaně vracím. Snad proto, že jsem v určitých odborných kruzích nejednou vyjadřoval své názory i na záležitosti, kterým se tato stať věnuje, byl jsem vícekrát vyzván k jejich zveřejnění. Čtenář jistě sezná, proč jsem s tvorbou statí a její nabídkou k publikaci několik let otálel.

Poté, co se někdejší Československo na přelomu let 1989 a 1990 začalo měnit v pluralitní demokracii oprostěnou od státního dirigismu, nová státní reprezentace přemýšlela, jak se postavit k nezákonnostem a nespravedlnostem, jichž se v letech 1948–1989 dopustily orgány veřejné moci ovládané Komunistickou stranou Československa. Výsledkem byla šestice zákonů přijatých mezi 23. dubnem 1990 a 24. červnem 1991. Ty představují podstatu novodobého restitučního práva.¹ Cílem většiny restitučních zákonů bylo, respektive je,

* Prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš, Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. E-mail: karel.elias@ilaw.cas.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2031-953X>. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

¹ Jde o soubor právních předpisů přijatých v letech 1990 a 1991, jimiž jsou zákony č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, č. 173/1990 Sb., kterým se zrušuje zákon č. 68/1956 Sb., o organizaci tělesné výchovy, a kterým se upravují některé další vztahy týkající se dobrovolných organizací, č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních

protože se restituční záležitosti stále vyřizují, „zmírnit následky některých majetkových a jiných křivd, k nimž došlo v období let 1948 až 1989,“² konkrétně v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 označovaném za období rozhodné.³

Restituce se účinností příslušných zákonů staly na přelomu let 1990 a 1991 realitou.⁴ Právní a zejména soudní praxe se restitucemi začala zabývat dříve,⁵ než danou problematiku začala zpracovávat odborná literatura. Ta přistupovala, pomineme-li díla spíše popisná, k hledání odpovědí na jednotlivé konkrétní i obecnější otázky vyvolané restitučními zákony s jistým zpožděním. Například v *Právniku* se první příspěvky věnované restitucím objevily až v roce 1993⁶ a další následovaly.⁷ Samozřejmě je nenalzáme jen v časopisu *Právník*. Odborné právnícké texty věnované restitucím plnily tehdejší právnícké časopisy během posledních let minulého století nebyvalou měrou.⁸ Kupodivu, přes množství

řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého, č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích (působnost státních orgánů v mimosoudních rehabilitacích upravil zák. č. 231/1991 Sb.), č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (doplněný zák. č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zák. č. 229/1991 Sb.), a dvě vládní nařízení, totiž č. 174/1991 Sb., kterým se provádí zákon o mimosoudních rehabilitacích, a č. 233/1991 Sb., o vyšší finanční náhrady v hotovosti poskytované podle zákona o mimosoudních rehabilitacích. Krom toho přinesl restituce *sui generis* ještě zák. č. 172/1991 Sb., o přechodu některých věcí z majetku České republiky do vlastnictví obcí, který ovšem upravil majetkové přesuny v rámci veřejného vlastnictví, respektive změny ve vlastnictví veřejnoprávních subjektů, a tak se ocitá stranou pozornosti této studie. Po delší době se k nim připojily ještě zák. č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a zák. č. 212/2009 Sb. kterým se zmírňují majetkové křivdy občanům České republiky za nemovité majetek, který zanechali na území Podkarpatské Rusi v souvislosti s jejím smluvním postoupením Svazu sovětských socialistických republik a ještě později zák. č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi.

- 2 Preambule zák. č. 87/1991 Sb. Obdobně zák. č. 403/1990 Sb. v § 1 a 2. Zákon č. 229/1991 Sb. normuje o „snaze zmírnit následky některých majetkových křivd, k nimž došlo vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v období let 1948 až 1989.“
- 3 Ze zřejmých důvodů stanovil odlišně rozhodné období zák. č. 212/2000 Sb. v § 1 odst. 1, tj. od 29. září 1938 do 8. května 1945, a zák. č. 212/2009 Sb. pracuje v § 3 odst. 1 písm. c) s obdobím od 29. září 1938 do 23. května 1945.
- 4 Z restitučních zákonů přijatých v letech 1990 a 1991 nabylo jako první účinnost zák. č. 119/1990 Sb. dnem 1. července 1990 a jako poslední zák. č. 229/1991 Sb. dnem 24. červnem 1991.
- 5 Do konce roku 1993 byly ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek a ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu a některých dalších tištěných zdrojích uveřejněny takřka čtyři desítky rozhodnutí krajských i vrchních soudů a především Nejvyššího soudu a Ústavního soudu k problematice restitucí.
- 6 *Právník*, 1993, roč. 132, uveřejnil tyto texty: ELIÁŠ, Karel. *Novodobý rozměr starého právního sporu*, s. 32 an.; KINDL, Milan. *Restituce a privatizace: některé sporné a opomíjené otázky*, s. 374 an.; KINDL, Milan. *Privatizace a spoluvlastnictví*, s. 785 an.; BIČOVSKÝ, Jaroslav. *Poznámky k filozofii rehabilitačních a restitučních zákonů*, s. 1113 an.; KINDL, Milan. *Restituce „arizovaného“ majetku v současnosti*, s. 1120 an.
- 7 Např. KAVKA, Jan – KINDL, Milan. O nárocích, zejména církevních, mimo restituce. *Právník*. 1994, roč. 133, s. 150 an.; KINDL, Milan – KNAPP, Viktor. K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108/1945 Sb. *Právník*. 1994, roč. 133, s. 620 an.; ELIÁŠ, Karel. Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. *Právník*. 1994, roč. 133, s. 971 an.; KINDL, Milan. *Ještě jednou k problémům konfiskace*, *Právník*. 1994, roč. 133, s. 1075 an.; KINDL, Milan. Malá úvaha k restitučním lhůtám. *Právník*. 1994, roč. 133, s. 1081; KINDL, Milan. Poznámky k pozemkové reformě. *Právník*. 1995, roč. 134, s. 12 an.; WINKLER, Pavel. Ještě k dekretům prezidenta republiky. *Právník*. 1995, roč. 134, s. 409 an.; KINDL, Milan. Některé souvislosti rozhodnutí Ústavního soudu o konfiskacích. *Právník*. 1995, roč. 134, s. 783 an.; KINDL, Milan – VARVAŘOVSKÝ, Pavel. Problémy vzniku více vlastnických práv k téže věci. *Právník*. 1996, roč. 135, s. 925 an.; KINDL, Milan – KAVKA, Jan. Malé zamyšlení nad restituční tečkou v soudní praxi. *Právník*. 1997, roč. 134, s. 977 an.; HRDINA, Ignác A. – KAVKA, Jan. K právní kontinuitě řeholních společností. *Právník*. 1999, roč. 138, s. 585 an.; ŠAMALÍK, František. „Benešovy dekrety“ aneb spor o českou národní a demokratickou identitu. *Právník*. 1999, roč. 138, s. 766 an.
- 8 Např. FIALA, Josef – PEKÁRKOVÁ, Vítězslava. Úvaha nad restitučním zákonem a některými problémy jeho interpretace. *Právo a zákonost*. 1991, roč. 39, s. 154 an.; KINDL, Milan. K některým občanskoprávním aspektům zákona o mimosoudních rehabilitacích. *Právo a zákonost*. 1991, roč. 39, s. 394 an.; FIALA, Josef – PEKÁRKOVÁ, Vítězslava. K zákonu o mimosoudních rehabilitacích. *Právo a zákonost*. 1991, roč. 39, s. 520 an.; POPELÍK, Jaroslav – ŠILÍNEK, Josef.

dílčích studií, nevznikla vědecká práce zabývající se důkladně celkovou právní analýzou⁹ transformace vlastnictví zahájenou zákonnými úpravami devadesátých let.¹⁰

1. Favor restitutionis

V právní praxi té doby se vynořila i skupina jiných otázek, vlastně ve stínu pozornosti odborné literatury soustředěné na důsledky nových zákonných úprav, s nimiž devadesátá léta přišla. To přirozeně nebyly jen restituce, ale vůbec rozsáhlé změny v oblastech ústavního i soukromého a veřejného práva.

Jednou z těchto problematických záhad bylo, jaký vztah je mezi úpravou restitučních zákonů a obecnou úpravou ochrany vlastnického práva zakotvenou v občanském zákoníku. Chybělo-li v té době – a chybí-li vlastně dodnes k řadě otázek vzniklých nad restitučními zákony – *communis opinio doctorum*,¹¹ schází rovněž zde. Nad tím netřeba

Poznámky k zákonu o mimosoudních rehabilitacích. *Právo a zákonnost*. 1991, roč. 39, s. 569 an.; KINDL, Milan. Některé aktuální otázky restitucí podle poválečných předpisů. *Právo a zákonnost*. 1992, roč. 40, s. 292 an.; BIČOVSKÝ, Jaroslav. K zákonu č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích. *Právní praxe*. 1993, roč. 41, s. 46 an.; KINDL, Milan. Zkoumání platnosti právních úkonů mimo restituce. *Právní praxe*. 1993, roč. 41, s. 540 an.; KINDL, Milan. K některým změnám v řešení restitucí v roce 1993. *Právní praxe*. 1993, roč. 41, s. 599 an.; SVOBODA, Cyril. Restituce v rámci privatizace v České republice. *Právní praxe*. 1994, roč. 42, s. 121 an.; KINDL, Milan. Ještě malá poznámka k restituci pozemků. *Právní praxe*. 1994, roč. 42, s. 273 an.; HOFMANN, Jan. Občanskoprávní aspekty zák. č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích. *Bulletin advokacie*. 1991, č. 8, s. 9 an.; FIALA, Josef. Soudní uplatňování nároků podle zák. č. 87/1991 Sb. *Bulletin advokacie*. 1992, č. 2, s. 16 an.; KINDL, Milan. Některé sporné otázky právního postavení restituentů. *Bulletin advokacie*. 1993, č. 4, s. 12 an.; DRÁBEK, Antonín – KINDL, Milan. Některé problémy institutu domnělého vlastníka podle zákona č. 229/1991 Sb.; KINDL, Milan. Malá úvaha o tom, na co platí zákon č. 229/1991 Sb. *Bulletin advokacie*. 1995, č. 10, s. 13 an.; KINDL, Milan. Nové aspekty ochrany vlastnického práva. *Právní rozhledy*. 1993, roč. 1, s. 195 an.; KINDL, Milan. K otázce přechodu vlastnictví konfiskovaného majetku. *Právní rozhledy*. 1994, roč. 2, s. 84 an.; PURKERT, Pavel. Retroaktivita znárodňovacího zákona není důvodem pro odmítnutí restituce. *Právní rozhledy*. 1994, roč. 2, s. 85 an.; KINDL, Milan. Poznámka asi důležitá. *Právní rozhledy*. 1995, roč. 3, s. 18 an.; PROCHÁZKA, Antonín. Restituční řízení ve světle nálezů Ústavního soudu ČR. *Právní rozhledy*. 1995, roč. 3, s. 20 an.; KINDL, Milan. Restituční nároky a problémy aplikační praxe. *Právní rozhledy*. 1995, roč. 3, s. 191 an.; KOPÁČ, Ludvík – ŠVESTKA, Jiří. Úvaha nad možností převodu restitučních nároků k zemědělským pozemkům. *Právní rozhledy*. 1995, roč. 3, s. 224 an.; KINDL, Milan. Ústavní soud a konfiskace. *Ibidem*, s. 237 an.; VRCHA, Pavel. Malá poznámka k právněfilozofickým aspektům restitucí (nejen) zemědělského majetku v České republice. *Právní rozhledy*. 1996, roč. 4, s. 213 an.; MÜLLER, Zdeněk. Je restituce povinná? *Právní rozhledy*. 1996, roč. 4, s. 321 an.; CHALUPA, Luboš. K náhradě za znárodnění podle dekretu č. 100/1945 Sb. ve vztahu k zák. č. 87/1991 Sb. *Právní rozhledy*. 1997, roč. 5, s. 115 an.; HRDINA, Pavel – HARTMANOVÁ, Hedvika. Ležící pozůstalost a konfiskační dekrety. *Právní rozhledy*. 1998, roč. 6, s. 120 an.; MÜLLER, Zdeněk. O řádech, rytířích a restituci. *Právní rozhledy*. 1998, roč. 6, s. 559 an.; KAVKA, Jan – HRDINA, Antonín – KAVKA, Jan. Ještě o řádech, rytířích a právu. *Právní rozhledy*. 1999, roč. 7, s. 78 an.; MÜLLER, Zdeněk. O řádech, rytířích a restituci podruhé. *Právní rozhledy*. 1999, roč. 7, s. 426 an.; PROCHÁZKA, Antonín. K působnosti zákona č. 30/1996 Sb. *Právní rozhledy*. 2001, roč. 9, s. 440 an.

⁹ Především z národohospodářského pohledu zpracoval rozbor problematiky restitucí ZEMAN, Karel. *Analýza restitučních procesů v České republice*. Praha: Karolinum, 2015; obsáhleji pak ZEMAN, Karel. *Analýza privatizace a restitucí. Transformace národního hospodářství, zejména liberalizace vlastnických práv: privatizace, restituce a ostatní systémové změny*. Praha: Karolinum, 2018. Nejblíže k důkladnější právně filosofické analýze má patrně KOZÁK, Jiří. *Právo na pomezí diktatury a demokracie*. Praha: Auditorium, 2014, zejména s. 115 an.

¹⁰ K dispozici jsou monografie, respektive publikace, věnované dílčím otázkám nebo některým okruhům restitucí, např. KINDL, Milan. *Restituce v soudní praxi*. Praha: C. H. Beck, 1997; PRŮCHOVÁ, Ivana. *Restituce podle zákona o půdě*. Praha: C. H. Beck, 1997; SPÁČIL, Jiří – BAREŠOVÁ, Eva. *Zemědělské restituce a soudní praxe*. Praha: C. H. Beck, 1998; HUBÁLKOVÁ, Eva. *Majetkové restituce*. Praha: ASPI, 2004; KUBAČÁK, Antonín – JACKO, Karel. *Restituce zemědělského a lesního majetku*. Praha: Ministerstvo zemědělství. 2. vydání, 2012; BENDA, Josef. *Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989*. Praha: Tuláček, 2013; PŘÍKOPA, Vojtěch. *Restituce podle zákona o půdě*. Praha: C. H. Beck, 2020.

¹¹ To poznamenal BIČOVSKÝ, Jaroslav. *Poznámky k filozofii rehabilitačních a restitučních zákonů*, s. 1118 (a vlastně není divu, protože restituce byly vnímány jako jednorázová záležitost, jak týž autor rovněž uvádí).

strnout v úžasu. Naznačená otázka měla jasnou odpověď již od dob, co je právo právem: „*Jednotlivé rehabilitační a restituční předpisy mají svá pole působnosti. Kam žádné pole nezasahovalo, platí obecné předpisy.*“¹² Z faktu, že v případech restitucí jde o úpravu zvláštních institutů,¹³ vyšel ostatně zhruba v téže době Nejvyšší soud v přijatém stanovisku Cpnj 50/93 z 15. července 1993.¹⁴ Kam až ale sahá speciální úprava?

Aplikační praxe hledala nad problematikou nápravy křivd minulosti správná řešení po různých cestách. Postupně dospívala k jednotným či alespoň majoritním stanoviskům. Pokud jde o samotné restituce, převládł v rozhodovací praxi v průběhu devadesátých let přístup, k němuž se ještě za existence někdejší československé federace hlásil její Ústavní soud.¹⁵ Posléze byl označen výrazem *in favorem restitutionis*.¹⁶ Zásada *in favorem* ovšem není spojena jen s restitucemi v úzkém slova smyslu (v záběru tzv. restitučních zákonů), ale vůbec s celou oblastí majetkového práva,¹⁷ právo vlastnické nevyjímaje, alespoň v právních systémech demokratických států,¹⁸ jako dílčí projev obecného právního principu *in dubio mitius*.¹⁹

Přístup *in favorem restitutionis* však ukázal i druhou tvář, která vlastně popírala obecný dosah právního principu *in dubio mitius*. Pokud jde o řešení důsledků plynoucích z pravidla *lex specialis derogat legi generali*, a otázky, kde je tedy hranice mezi regulací obsaženou v tzv. restitučních zákonech a obecnou ochranou vlastnictví v občanském zákoníku, vykrytalizovaly na Nejvyšším soudu dva odlišné přístupy odrážející se v právních názorech některých senátů.

¹² Ibidem. Shodně KAVKA, Jan – KINDL, Milan. *O nárocích, zejména církevních, mimo restituce*, s. 150; též PEJCHAL, Aleš. Stabilita vlastnických vztahů ve světle restituční judikatury Nejvyššího a Ústavního soudu. *Bulletin advokacie*. 2005, č. 7/8, s. 50. Myšlenku podrobněji rozvedl KINDL, Milan. *Zkoumání platnosti právních úkonů mimo restituce*, s. 540 an. a opakovaně pak KINDL, Milan. *Nové aspekty ochrany vlastnického práva. Právní rozhledy*. 1993, roč. 1, s. 195 an. Rovněž PRŮCHOVÁ, Ivana. Poznámky k principům zemědělského restitučního zákonodárství v ČR. In: PRŮCHOVÁ, Ivana (ed.). *Restituce podle zákona o půdě*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 76, uvádí, že „s ohledem na neprohlášenost vlastnického práva není možné obecnou občanskoprávní cestu vyloučit“ (ani v případě zvláštní úpravy práva na restituci věcí, které stát nabyl v rozhodném období bez právního důvodu). Opačně MÜLLER, Zdeněk. *Je restituce povinná?*

¹³ Např. o zák. č. 403/1990 Sb. takto píše FIALA, Josef – PEKÁRKOVÁ, Vítězslava. *Úvaha nad restitučním zákonem a některými problémy jeho interpretace*, s. 156 a 157.

¹⁴ Ve stanovisku nazvaném „K výkladu některých ustanovení zákona č. 403/1990 Sb., zákona č. 87/1991 Sb. a zákona č. 92/1991 Sb. i zákona č. 229/1991 Sb. v praxi soudů“ se sub II.10. uvádí: „Jde tu o zvláštní právní institut restituce (případně rehabilitace) práv vlastníka za splnění určitých zákonem stanovených a vymezených předpokladů.“ Ze stejné koncepce vyšel Nejvyšší soud i v následném stanovisku Cpnj 36/95 z 19. prosince 1995 nazvaném „K výkladu některých dalších ustanovení zákona č. 229/1991 Sb. a jejich aplikaci v praxi soudů.“

¹⁵ Srov. např. náleží někdejšího federálního Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 597/92 z 21. prosince 1992.

¹⁶ Patrně poprvé v rozhodnutí Nejvyššího soudu sp. zn. 28 Cdo 7/2004 z 29. června 2004. Zvláště Ústavní soud přístup koncentrovaný v uvedené zásadě však prosazoval již řadu let dříve (srov. např. náleží sp. zn. I. ÚS 154/95 z 18. ledna 1996).

¹⁷ Např. již SPERL, Hans. *Unwarheit im Urteil*. In: *Festschrift für Franz Klein zu seinem 60. Geburtstag*. Wien: Manz, 1914, s. 32, 33.

¹⁸ V našem právním řádu sice už nemáme výslovnou záruku nedotknutelnosti vlastnictví, jakou v době vydání díla citovaného v předchozí poznámce stanovil zák. č. 142/1867 ř. z. v čl. 5 (*Das Eigenthum ist unverletzlich. Eine Enteignung gegen den Willen des Eigenthümers kann nur in den Fällen und in der Art eintreten, welche das Gesetz bestimmt.*), ale i dnes se garancie nedotknutelnosti vlastnictví v našem ústavním řádu vyvozuje zejména z čl. 11 odst. 4 Listiny (ovšem i z čl. 17 odst. 1 Listiny základních práv Evropské unie).

¹⁹ V našem právním prostředí, zdá se, se vžil názor, že *in dubio mitius* je zásadou soukromoprávní, zatímco *in dubio pro reo* zásadou trestního práva. K tomu např. KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 84. Lze však uvažovat i tak, že v *pochybnostech mírněji* je obecný princip celého práva, jen v trestněprávní oblasti přejmenovaný na *in dubio pro reo*. K tomu lze podotknout, že obě regule jsou vlastně synonymickým vyjádřením téhož a že regule *in dubio mitius* má povahu právního principu ovládajícího veškeré právo.

Nejvyšší soud několikrát dospěl k závěru, že úprava restitučních zákonů nezabavuje vlastníka ochrany podle občanského zákoníku.²⁰ Justifikaci uvedeného právního názoru patrně nejdůkladněji uvedl rozsudek sp. zn. 22 Cdo 560/99 z 21. srpna 2000 poukazem na různé hmotněprávní i procesní podmínky uplatnění práva podle restitučních zákonů a podle občanského zákoníku i na rozdílnost nároků, jež mohou být uplatňovány. Poukázal, „že o vylučujícím vztahu zákona zvláštního a zákona obecného lze hovořit jen tam, kde se rozsah úpravy těchto zákonů z hlediska jejich časové, osobní a popř. místní působnosti alespoň do určité míry překrývá a kde jde o úpravu právních vztahů shodné povahy. Zákony, které jsou ve vztahu obecného a zvláštního musí tedy být alespoň v části své úpravy platné a účinné pro stejnou dobu a území a musí upravovat práva a povinnosti týchž subjektů.“ Právě s odkazem na tyto rozdíly: „[Z]áleží jen na oprávněné osobě, která může uplatnit restituční nárok z titulu uvedeného v § 6 odst. 2 zákona č. 87/1991 Sb., zda tak za výhodnějších podmínek, ovšem ve lhůtách pro to stanovených, učiní podle tohoto zákona, anebo podle obecného předpisu kdykoli jindy, avšak za podmínek méně příznivých.“ Jinak by totiž, jak soud poukázal, byly uplynutím prekluzivních lhůt stanovených v úpravě restitucí např. legalizovány bezprávné státní okupace, k nimž došlo v rozhodném období. „Bylo by paradoxní až protismyslné,“ uzavírá se v rozhodnutí, „aby tuto možnost ochrany vlastnického práva nepodléhající promlčení odňal vlastníkům zákon, jehož účelem má být zmírnění majetkových (a jiných) křivd.“

Naproti tomu vznikla i rozhodnutí opřená o protikladnou úvahu, tj. že „z povahy restitučního zákona jako zákona zvláštního vyplývá, že nároky jím upravené nelze řešit jinak než podle ustanovení tohoto zákona.“²¹ Ani tento právní názor nebyl ojedinělý.²² Soud jej odůvodnil tím, že „[z] povahy restitučních předpisů jako zákonů zvláštních vyplývá, že nároky jimi upravené nelze řešit jinak než podle jejich ustanovení ve smyslu obecné zásady o zákonu obecném a zvláštním (*lex specialis derogat generali*). Stanoví-li restituční předpis coby *lex specialis* určité podmínky a postup pro uplatnění nároku, nemohou být tyto ignorovány. To znamená, že hledat řešení v obecném právním předpisu, ať formou požadavku na vydání věci ve smyslu § 126 (dříve § 132) obč. zák. nebo formou požadavku na určení, zda tu právo nebo právní vztah je či není, lze pouze tehdy, chybí-li speciální úprava v zákoně zvláštním. Taková speciální právní úprava však v daném případě nechyběla. Nárok na restituci majetku, který byl v rozhodném období, tj. v době od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 státem převzat bez právního důvodu, je příznáván restitučním zákonem, konkrétně jeho ustanovením § 6 odst. 2. Lze uzavřít, že v posuzovaném případě je postup obnovy vlastnického práva (viz výklad shora) restitučním zákonem coby zvláštním právním předpisem upraven [...] a nemůže být obcházen dovoláním se postupu podle obecného předpisu již proto, že použitím obecného právního předpisu při ignoraci zvláštní právní úpravy by nežádoucne došlo ke vzniku konkurenčních, vedle sebe stojících vlastnických práv k týmž věcem.“²³

Oba uvedené přístupy se odrážely i v rozhodovací praxi Ústavního soudu. Tak např. jeden z jeho senátů se ztotožnil s myšlenkou, „že v situacích, kdy by mohlo jít o případy zabránění majetku státem bez právního důvodu, nesdílí závěry [...] krajského soudu [...],

²⁰ Např. v rozsudcích sp. zn. 28 Cdo 49/98 z 27. října 1998, 22 Cdo 2326/98 z 13. dubna 2000, 28 Cdo 779/2001 z 11. července 2001.

²¹ Srov. rozsudek Nejvyššího soudu, sp. zn. 23 Cdo 1078/98 z 18. června 1998.

²² Např. rozsudky sp. zn. 23 Cdo 1087/98 z 22. srpna 2000, 23 Cdo 311/98 z 30. srpna 2000, 28 Cdo 2300/2004 z 27. října 2004.

²³ Rozsudek sp. zn. 23 Cdo 311/98 z 22. srpna 2000.

podle nichž existence speciálních restitučních předpisů vylučuje postup podle obecného právního předpisu.²⁴ Jiný senát naopak akceptoval argumentaci již citovaného rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 23 Cdo 1078/98 a ústavní stížnost proti němu odmítl usnesením sp. zn. I. ÚS 399/98 z 26. října 1999.

Na úrovni obecného soudnictví došlo k impulsu pro sjednocení judikatury rozsudkem velkého senátu Nejvyššího soudu sp. zn. 31 Cdo 1222/2001 z 11. září 2003, který vyústil v právní větu: „*Oprávněná osoba, jejíž nemovitost převzal stát v rozhodném období od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 bez právního důvodu za podmínek uvedených v restitučních předpisech, se nemůže domáhat ochrany vlastnického práva podle obecných předpisů, a to ani formou určení vlastnického práva, ani vlastnickou žalobou.*“ S argumentem, že takový výklad odnímá ochranu vlastnickému právu, které je absolutní a nepromlčitelné, se soud vypořádal poukazem na právní jistotu. Vysvětlil, že restituční zákony (v konkrétním případě zák. č. 229/1991 Sb.) počítají s tím, že stát může majetek jinak podléhající restituci po marném uplynutí lhůty k uplatnění práva na restituci privatizovat, počítaje v to i případy věcí převzatých státem bez právního důvodu. Podotkl, že „*pokud by zákon nepočítal s tím, že v případě nevydání věci se nemůže oprávněná osoba domáhat ochrany vlastnického práva dle obecných předpisů, vyňal by případy, kdy stát převzal nemovitosti bez právního důvodu, z režimu § 11 odst. 1 zákona o půdě.*“ Bylo-li by i po uplynutí lhůt stanovených pro uplatnění práva na restituci možné domáhat se vlastnických práv podle občanského zákoníku, uzavřel Nejvyšší soud své úvahy, „*byla by hromadně narušena právní jistota osob, které až poté, co bylo zřejmé, že k vydání pozemků podle zákona o půdě nedojde, na základě řádných právních skutečností tyto věci získaly od státu a jeho právních nástupců, jakož i právní jistota budoucích nabyvatelů takového majetku. Vzhledem k rozsahu ‚socializace‘ nemovitého majetku v letech 1948–1989 by šlo nyní o nejistotu ve značném rozsahu, a takový stav by byl v rozporu s požadavky právního státu.*“

Nad tímto rozhodnutím si jistě lze klást různé otázky. Např. zda Nejvyšší soud při vážení přístupů *fiat justitia* a *quieta non movere* nepodlehł až příliš bázni z pádu nebes a zničení světa.²⁵ Nejvyšší soud zaujal pragmatický právní názor, opřený o fakt, že § 11 zák. č. 229/1991 Sb. vztáhl svoji působnost i na případy, kdy stát v rozhodném období převzal věc bez právního důvodu, a že stanovil propadlé lhůty pro uplynutí restitučních práv. Z toho fakticky dovodil, že vlastnická práva původních vlastníků zanikla. Pokládal-li si při svých úvahách otázku, nakolik závěr, že zák. č. 229/1991 Sb. ruší vlastnické právo bez náhrady, ladí s čl. 11 Listiny, kde se s takovým postupem nepočítá, do odůvodnění rozsudku odpověď na ni nepromítl. Dosah tohoto rozhodnutí však dopadl jen na případy bezprávné státní okupace cizího majetku v mezích úpravy zákona o půdě a obdobně ještě některých dalších restitučních zákonů.²⁶

Z toho vyplývá: Rozsudek Nejvyššího soudu sp. zn. 31 Cdo 1222/2001 vedl aplikační praxi k závěru, že osoba, které vzniklo právo na vydání věci podle zák. č. 87/1991 Sb. nebo č. 229/1991 Sb. (později také podle zák. č. 428/2012 Sb.) proto, že si její věc stát v rozhodném období bez právního důvodu přisvojil, nemá jinou možnost, jak dosáhnout nápravy,

²⁴ Usnesení sp. zn. IV. ÚS 100/98 z 30. listopadu 1998.

²⁵ Srov. právníké regule *fiat justitia ruat caelum* a *fiat justitia pereat mundus*. Zvláště druhá věta se často používá ironicky; ovšem Kant o ní napsal, že „[p]ředstavuje mužnou právní zásadu, která ruší všechny lsti nebo násilím předznačené cestičky.“ KANT, Immanuel. *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: OIKOYMENH, 1999, s. 44.

²⁶ Z tzv. restitučních zákonů obdobnou konstrukci zvolily ještě zákony 87/1991 Sb. a č. 428/2012 Sb.

než právě jen postupem podle uvedených zákonů. Zmešká-li tam stanovené lhůty pro uplatnění práva, nemůže se svého vlastnictví již domoci ani podle občanskoprávní úpravy vlastnických práv a jejich ochrany. To ovšem také znamená, že obecná ochrana vlastníka stanovená v občanském zákoníku²⁷ dopadá – za předpokladu, že jsou splněny zákonné podmínky – na případy, jež jsou mimo věcnou působnost právě citovaných restitučních zákonů, jichž se tedy tyto zákony netýkají.

2. Koperníkovský obrat

Zhruba v téže době, kdy Nejvyšší soud šel k rozsudku sp. zn. 31 Cdo 1222/2001, kulminovalo úsilí Františka Oldřicha Kinského ujmout se majetku, jež stát prohlásil za své vlastnictví krátce po druhé světové válce. Kinský podal za tím účelem přes sto žalob, z počátku s několika úspěš. Není potřeba jít do detailů ani si podrobněji všimnout dobových masivních reakcí politického a mediálního prostředí na tyto případy. Kinský usiloval o majetek konfiskovaný na základě dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, a č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Oba právní předpisy nařizují konfiskaci majetku ve vlastnictví osob německé národnosti, ledaže prokáží svůj aktivní boj za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, popřípadě že trpěly pod nacistickým terorem.²⁸ Není pochyb, že František Oldřich Kinský byl v rozhodné době německé národnosti a že se neúčastnil boje za ČSR; navíc jeho otec Ulrich Ferdinand (1893–1938) naopak ve třicátých letech XX. století aktivně přispíval k rozbití státu.²⁹ Potíž však byla krom jiného v tom, že F. O. Kinský (1936–2009) neměl v době mnichovské krize ani dva roky, v roce 1940 odcestoval s matkou do Argentiny a na konci světové války nebyl ani devítiletý; byl tedy jako nedospělec pod zvláštní ochranou zákonů (§ 21 všeobecného zákoníku občanského). Namítal mimo jiné, že byl vlastníkem předmětného majetku a že jej byl zbaven, aniž měl (navzdory platným zákonům) zástupce hájícího jeho zájmy,³⁰ takže nejen z tohoto důvodu konfiskační řízení řádně neproběhlo a tudíž nemovitosti, o něž jde, na stát nemohly konfiskací přejít.³¹ Když se Kinský se svou právní věcí obrátil na český Ústavní soud, stál před jeho soudci, kteří přisahali na ochranu neporušitelnosti přirozených práv člověka (čl. 85 Ústavy), docela těžký úkol. Soud se s ním vypořádal tak, že si nepoložil otázku, za jakých právních podmínek lze zbavit osmileté dítě vlastnictví, ale řešil, za jakých podmínek se lze domáhat ochrany vlastnického práva k věcem, jež si stát třeba i bez právního důvodu přisvojil před 25. únorem 1948. Odpověděl na ni tak, že se nelze „účinně domáhat [...] ochrany vlastnického práva, k jehož zániku došlo před 25. 2. 1948, a zvláštní restituční předpis nestanovil způsob zmírnění nebo nápravy této majetkové újmy“ (Pl. ÚS – st. 21/05). Další vývoj právního

²⁷ Jistěže v kterémkoli občanském zákoníku, který byl v relevantním čase účinný, ať již šlo o všeobecný zákoník občanský, občanské zákoníky z let 1950 a 1964, anebo o kodifikaci platnou a účinnou nyní.

²⁸ Ust. § 1 dekretu č. 12/1945 Sb. a § 1 dekretu č. 108/1945 Sb.

²⁹ JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, Dita. Ulrich Ferdinand Kinsky a jeho šlechtická sídla. In: UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*. Praha: Artefactum, 2017, s. 137 an. MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848–1948*. Brno: Conditio humana, 2014, s. 360, píše o Kinském jako vedoucí osobnosti skupiny nacionalisticky orientovaných německých aristokratů.

³⁰ Rozsudek ESLP Kinský ca. Česká republika (stížnost č. 42856/06) z 9. února 2012.

³¹ Stanovisko Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS – st. 21/05 z 1. listopadu 2005.

případu Františka Oldřicha Kinského už není pro tuto studii podstatný, přestože ještě pokračoval před Evropským soudem pro lidská práva; leč ten pro tuto studii už zvláštní význam nemá.³²

Stanoviskem Pl. ÚS – st. 21/05 usiloval Ústavní soud uzavřít sporné majetkové otázky, jejichž základ spadá hlavně do období mezi skončením okupace³³ Československa a jmenováním vlády k návrhu Klementa Gottwalda 25. února 1948. Odůvodnění stanoviska je dobře známo, netřeba je rozsáhle reprodukovat. Argumentační východisko opřel Ústavní soud o úvahu vycházející z myšlenky pojetí vlastnictví jako sociální kategorie, jež „*musí vejít ve shodu s jeho pojmem právním*.“ Odtud odvinul právní názor, že vzhledem k tomu, že od určitých událostí předcházejících únoru 1948 uplynula dlouhá řada desetiletí, „*účinky plynutí času nastaly bez ohledu na to, zda byly či nebyly právním řádem aprobovány*.“ Dovedil, že „*pokud osoba, která pozbyla majetek v důsledku jeho odnětí státem, se nedomáhala ochrany u soudu (a přinejmenším v letech 1945–1948 tu taková možnost byla), nebo nebyla úspěšná, nemůže po uplynutí mnoha desetiletí legitimně očekávat, že by mohlo dojít k obnovení jejího vlastnického práva*.“ Ve stanovisku se soud věnuje deformacím právního řádu, zdůrazňuje však, že k nim došlo až po únoru 1948, takže „*[n]elze tedy napadnout, mimo zvláštními zákony vymezený rámec, vlastnické právo osob, které je nabyly od státu, cestou zpochybnění právních skutečností, které nastaly dříve, než došlo k uvedené deformaci právního řádu [...]*.“ Svě úvahy uzavřel konstatací: „*Na otázku, zda je možné domáhat se ochrany vlastnického práva, k jehož zániku došlo před rokem 1948, prostřednictvím zpochybnění právních skutečností, na základě nichž k takovému zániku došlo, a tedy nikoli způsoby stanovenými restitučními předpisy, nýbrž za použití obecných občanskoprávních institutů (tedy žaloby na určení práva, jakož i žaloby na vyklizení a žaloby na vydání věci), odpovídá Ústavní soud záporně*.“ V zásadě tedy Ústavní soud extendoval závěry, k nimž dospěl Nejvyšší soud v rozsudku sp. zn. 31 Cdo 1222/2001,³⁴ a to ve dvou směrech, totiž: 1) převzal-li stát bez právního důvodu cizí věc, nelze se domáhat nápravy podle obecné úpravy ochrany vlastnického práva nejen v případech, kdy některé tzv. restituční zákony tuto právní skutečnost upravují jako důvod restituce podle své speciální úpravy,³⁵ ale ve všech případech upravených restitučními zákony. Jinak řečeno, existence restitučního zákonodárství vylučuje vždy ochranu vlastnictví podle občanského zákoníku. Dále pak 2) existence restitučního zákonodárství nevylučuje možnost uplatnit ochranu vlastnického práva podle obecné úpravy jen ve vztahu k právním skutečnostem nastalým v období, jež tyto zákony stanovily jako období rozhodné, ale i mimo toto období, respektive k právním skutečnostem nastalým v době tomuto rozhodnému období předcházející.

³² ESLP sice v citovaném rozsudku odmítl námitku stěžovatele směřující k porušení jeho majetkového práva, ale učinil tak z formálních důvodů, protože námitka nebyla relevantně vznesena před Ústavním soudem, a meritorně ji nepřezkoumával. Uznal však, že právo stěžovatele na spravedlivý proces bylo porušeno.

³³ Nápravu křivd, k nimž došlo za okupace („*pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické persekuce*“) upravily dekrety č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, a zák. č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetků vzházejících, které pro své účely vymezily rozhodné období jako počínající dnem 30. září 1938 a uzavřené skončením okupace, tj. vycházelo se z pojetí, že „*jest nutno zjistiti faktický okamžik skončení okupace, jenž ovšem bude v různých částech republiky různý*“ (KNAPP, Viktor – BERMAN, Tomáš. *Vrácení majetku pozbytého za okupace (Restituční zákon)*. Praha: V. Linhart, 1946, s. 31.

³⁴ Na rozsudek Nejvyššího soudu stanovisko Pl. ÚS – 21/05 výslovně odkazuje, jeho řešení však označuje za částečné „*nikoli však dostačující*.“

³⁵ Což se stalo, jak již uvedeno, v zák. č. 87/1991 Sb., č. 229/1991 Sb. a č. 428/2012 Sb.

Citované stanovisko nebylo přijato jednomyslně. Z disentuujících soudců vyjádřila protikladný koncepční názor Eliška Wagnerová, která poukázala, že soud v přijatém stanovisku „dovozuje, že restituční zákony legalizovaly vlastnictví státu k majetku, který stát získal konfiskacemi, znárodněním a dalšími majetkovými opatřeními,“ přičemž to poslední chápe jako „eufemistické označení převzetí věci státem bez právního důvodu.“ Wagnerová také upozornila na souhlasné poukazy stanoviska na judikaturu ESLP a vytkla, že „z žádáního citovaného rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva nelze dovodit, že by tento soud přiznal státu možnost legalizovat zákonem vlastnictví státu k věci, kterou získal bez právního důvodu, což je akt, který [...] je v celém civilizovaném světě nazýván krádeží.“

Stanovisko Pl. ÚS – st. 21/05 získalo v každém případě v justiční praxi velký ohlas. Jen v judikatuře tří našich vrcholných soudů lze dohledat přes osm set judikátů, které citují tam vyjádřený právní názor.

3. Dva kroky vzad

Všimněme si, že Ústavní soud ve svém stanovisku Pl. ÚS – st. 21/05 mimo jiné souhlasně cituje usnesení IV. ÚS 437/01 z 25. října 2001 včetně jeho argumentu, že „v roce 1946 [...] byla Československá republika demokratickým státem [...]“.³⁶ Je to konstatování, které si zaslouží pozornost. K tomu účelu je nezbytné vrátit se o dvě etapy vývoje našeho státu zpět – před období pluralitní demokracie, na níž máme dnes účast, i před čtyři desetiletí vlády komunistické strany.

Zdejší právní řád zná v naší minulosti dvě období nesvobody. První vymezil ústavní dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, tak, že dobou nesvobody je „doba ode dne 30. září 1938 až do dne, který bude určen vládním nařízením,“ přičemž její konec stanovilo vl. nař. č. 31/1945 Sb. dnem 4. květnem 1945. Druhé období vymezil zák. č. 480/1991 Sb., o době nesvobody, jako dobu mezi léty 1948 až 1989.³⁷

Tato zákonná vymezení *a contrario* implikují, že období od 4. 5. 1945 do 28. 2. 1948 bylo v Československu za tzv. třetí republiky dobou svobody a demokracie. Majoritní názor je patrný například z novějších právnických učebnic věnovaných tzv. třetí republice v rámci širších výkladů. Klade se v nich důraz na úsilí o obnovu republiky a na změny v právním řádu, které přehledně líčí. Různé excesy jsou sice zaznamenány, např. „odsouzeníhodné jevy“ povahy „různé intenzivní šikany, ale přímo zločinů, které neměly nic společného s bojem proti fašismu“ v souvislosti s tzv. divokým odsunem.³⁸ Podobný obraz o Československu v letech 1945 až 1948 získáme i z právnických časopisů té doby, kde se kromě četných otázek aktuálních pro právní praxi řešila koncepční témata spojená s právní

³⁶ Nejde ostatně o jediný případ. Např. v usnesení IV. ÚS 797/05 z 12. července 2006 se konstatuje: „Ústavní soud podotýká, že v období od skončení druhé světové války do 25. 2. 1948 byla Československá republika demokratickým státem [...]“.

³⁷ Na tuto zákonnou úpravu navázaly jednak restituční zákony, jednak zák. č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, který prohlásil „režim založený na komunistické ideologii, který rozhodoval o řízení státu a osudech občanů v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989, zločinný, nelegitimní a je zavrženíhodný“ (§ 2 odst. 1).

³⁸ Např. VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 435. Obdobně KUKLÍK, Jan et al. *Dějiny československého práva*. Praha: Auditorium, 2011, s. 50, který mj. poukazuje na případ povraždění 265 lidí vyvečených z transportního vlaku 18. června 1945 (nešlo jen o spíšské Němce, ale i o československé železničáře). Hlavní pachatel těchto vražd Karol Pazúr byl odsouzen – ve výsledku na dvacet let odnětí svobody 29. června 1949 Nejvyšším vojenským soudem v Praze (po dvou letech však propuštěn).

a hospodářskou obnovou státu.³⁹ Přirozeně se zde také řešily četné právnícké problémy spojené s novými předpisy o konfiskacích, retribučních, restitucích nebo o znárodnění.⁴⁰

Zdá se, že se v myslích většinové společnosti i v některých institucích ustálil narativ o tzv. třetí republice jako státu v zásadě demokratickém, byť šlo o demokracii svého druhu, kde např. systém politických stran sdružených v Národní frontě vyloučil existenci politiky organizované opozice.⁴¹ Při pohledu z ptačí perspektivy se může třetí republika jevit jako zřízení, kde se rozhodující politické síly spojily k obnově československé státnosti a hospodářského života při přípravě specifické cesty k socialismu, byť o něm každá z politických stran měla jinou představu, jakkoli nakonec zvítězila ta komunistická. V tomto ohledu se příliš neliší obecné nazírání na Československo oněch let v moderní době od starší literatury,⁴² jakkoli se dnes poukazuje na to, že nějaké excesy se staly, např. „*nezanedbatelnou část odsunutých tvořili němečtí antifašisté*“ a „*zásahy [...] se nevyhnuly ani německy mluvícím Židům*“,⁴³ nebo že zproštění protiprávnosti za činy směřující „*ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů*“ (§ 1 zák. č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků) bylo příliš velkorysé⁴⁴ a že v retribučních procesech zejména v podstatě laické orgány zřízené dekretem č. 138/1945 Sb. „*velmi často nedodržovaly principy zaručující objektivitu jednání [...] a rozhodovaly svévolně*.“⁴⁵ Leč podíváme-li se na třetí republiku pod drobnohledem,

³⁹ Např. v *Právniku*, 1945, roč. 84, řešil NEUBAUER, Zdeněk Kontinuitu našeho ústavního práva (s. 285 an.), GLOS, Josef psal Osvobozené družstevnictví (s. 185 an.) a SLEZÁK, Josef Hospodářské plánování a demokracii (s. 294 an.). Později uveřejnili KRČMÁŘ, Jan. Poznámky k dekretu presidenta republiky ze dne 19. 5. 1945, č. 5/45 a k zákonu ze dne 16. 5. 1946, čís. 128/46. *Právník*. 1946, roč. 85, s. 257 an. nebo ŠTAJGR, František. Odstranění rozhodnutí civil. soudů z doby nesvobody. *Právník*. 1947, roč. 86, s. 152 an. Na stránkách *Časopisu pro právní a státní vědu*, 1946, roč. 27, s. 47 an., s. 279 an., s. 281 an. se GREIF, Kristián a BUDNÍK, Josef přeli, zda je v důsledku změny ústavních paradigmat poválečné Československo stále tímž státem, anebo naopak státem novým. TRÁVNÍČEK, Miroslav publikuje stať Politické strany, úprava jejich postavení a jejich význam v decentralizaci (*Časopis pro právní a státní vědu*, 1947, roč. 28, s. 127 an.), VALEČEK, Jan Obnovení právního pořádku (*Časopis pro právní a státní vědu*, 1947, roč. 28, s. 173 an.) a SMEJKAL, Miroslav napsal o poměru práva státu a katolické církve (*Časopis pro právní a státní vědu*, 1947, roč. 28, s. 141 an.). *Právní praxe*. 1946, roč. 10, zveřejňuje redakční text *O právní kontinuitu* (s. 21 an.), což je téma na stránkách tohoto časopisu podobně živé jako jiných právníckých periodik; např. KÖRBEL, Pavel. Kontinuita a československý právní řád. *Právní praxe*. 1947, roč. 11, s. 4 an., stejně jako otázky spojené s hospodářskou právní politikou státu, např. PROCHÁZKA, Jan. Nová hospodářská činnost státu a právo. *Právní praxe*. 1947, roč. 11, s. 33 an.

⁴⁰ Příspěvků takto zaměřených uveřejnily právnícké časopisy ze zřejmých důvodů značné množství. Některé řešily konkrétní otázky, jiné byly pojaty obecně. V příkladném výběru např. PAUK, Jaroslav. Něco o tzv. retribučním dekretu. *Časopis pro právní a státní vědu*, 1946, roč. 27, s. 130 an.; KNAPP, Viktor. O právním postavení Rakušanů ve věcech majetkových. *Právní praxe*. 1945, roč. 9, s. 244 an.; KAVALÍR, Jiří. Restituce majetkových práv pozbytých v době nesvobody. *Právní praxe*. 1946, roč. 10, s. 97 an.; ELIÁŠ, Josef. Restituce v praxi. *Právní praxe*. 1946, roč. 10, s. 172 an.; NOVÝ, Josef. Revise první pozemkové reformy a zbytkové statky. *Právní praxe*, 1947, roč. 11, s. 226 an. a mnoho dalších.

⁴¹ KUKLÍK, Jan et al. *Dějiny československého práva*. Praha: Auditorium, 2011, s. 13.

⁴² Např. BYSTRINA, Ivan. *K teorii socialistické státnosti*. Praha: NČSAV, 1964 nebo PAVLÍČEK, Václav. *Politické strany po Únoru. I. část*. Praha: Svobodné slovo, 1966 (tam zejména na s. 50 an.). Literatura z období tzv. socialismu ovšem vztahovala pozůstatky demokratických faktorů k „baštám reakce“ a traktovala konec třetí republiky v únoru 1948 jako pozitivní vyústění, zatímco dnes oboje vnímáme protikladně.

⁴³ KUKLÍK, Jan. In: KUKLÍK, Jan et al. *Dějiny československého práva*. Praha: Auditorium, 2011, s. 16.

⁴⁴ VOJÁČEK, Ladislav. In: VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 435, poukazuje, že období stanovené tímto zákonem (tj. od 30. září 1938 do 28. října 1945) „*pokrývalo [...] také dlouhé poválečné měsíce, kdy už nebylo třeba uchylovat se k činům přichícím se platnému právu*.“ Již dříve psal KUKLÍK, Jan, že tzv. divoký odsun je hodný odsouzení a že by z něho „*jistě měla být vyvozována individuální trestní odpovědnost*“. In: DEJMEK, Jindřich – KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan, *Kauza tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999, s. 47.

⁴⁵ VOJÁČEK, Ladislav. In: VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém. *České právní dějiny*, s. 500.

ať již prizmatem svědectví přímých účastníků⁴⁶ nebo některých vědeckých monografií,⁴⁷ anebo prostřednictvím mapování událostí tak, jak tehdy šly den za dnem,⁴⁸ naznačuje to, „že o demokratické zřízení se rozhodně nejednalo,“ ale že šlo „o poměrně ostrý nástup k totalitě.“⁴⁹ V podstatě šlo o napjaté mezičasy mezi dvěma totalitami, v němž doznávaly vlivy a projevy té první⁵⁰ a rychle se šířily a narůstaly vlivy a projevy té nadcházející, a to jak v důsledku aktivit komunistické strany a jejích spojenců, tak působením sovětského tlaku.⁵¹ Tyto vlivy postupně převládaly.⁵² Jak to vystihl Rychlík: „*Základy a nejdůležitější parametry pozdějšího komunistického režimu byly skutečně položeny hned po skončení války a v letech 1945–1948 šlo hlavně o to, do jaké míry se budou tyto základy upevňovat, nebo naopak podemílat.*“⁵³ To nemělo vliv na právní politiku a praxi jen v trestní oblasti, ale také ve věcech majetkových.

4. Kdo chce, hledá způsoby: „Právní stav nás nezajímá“⁵⁴

S blížícím se koncem války zesílily práce československé vlády v exilu na přípravě obnovy republiky a provedení změn považovaných tehdy za nezbytné nebo účelné při utváření nové ideje československé státnosti. Definitivní koncepční politický výraz našly tyto

⁴⁶ Ať již to byl třeba anarchisticky založený komunist: MAREŠ, Michal. *Přicházím z periferie republiky*. Praha: Academia, 2009, nebo naopak antikomunist: FEIERABEND, Ladislav. *Soumrak československé demokracie*. London: Rozmluvy, 1988 (jde o autorovy zkrácené *Politické vzpomínky*, které v plném znění později vydal brněnský Atlantis – sv. I a II roku 1994, sv. III. roku 1996).

⁴⁷ Např. FROMMER, Benjamin. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010 nebo HANZLÍK, František. *Tajné služby na cestě KSČ k moci 1945–1948: únor 1948 – výsledek nerovného zápasu*. Praha: Academia, 2021.

⁴⁸ PADEVĚT, Jiří. *Kronika třetí republiky*. Praha: Academia, 2003.

⁴⁹ Ibidem, s. 6. K tomu lze podotknout, že se za tzv. třetí republiky postupně vystřídaly tři vlády: pod vedením Fierlingera první (4. dubna až 6. listopadu 1945) a druhá (od 6. listopadu 1945 do 2. července 1946) a třetí vedená Gottwaldem (2. července 1946 až 25. února 1948). Ve Fierlingerových vládách měli členové komunistické strany po osmi členech, v Gottwaldově pak devět členů a jejich ministři ovládali důležité resorty, mj. vnitra, informací nebo zemědělství a v Gottwaldově vládě také finance – krom toho měli prostřednictvím nestraničského Svobody vliv i na resort národní obrany.

⁵⁰ ČERNÝ, Václav. *Paměti*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1983, s. 32, nebyl jediný, kdo se vyjadřoval o českém gestapismu. Zazníval ve veřejné debatě i ve své době a nejen v souvislosti s divokou anarchií v pohraničí. FROMMER, Benjamin. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010, nazval jednu z kapitol České gestapáctví, s. 160 an. Týdeník *Kulturní politika*, 1947, roč. 2, č. 34, s. 4 v redakční článku nazvaném: „a jde se...“ píše: „Gestapismus‘ není skutečností naší nynější republiky. Je neblahým dědictvím minulosti.“

⁵¹ Např. KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné době*. Praha: Karolinum, 2004, s. 303 an.

⁵² Jak poznamenal Maršálek v příspěvku do diskuse o charakteru ČSR v letech 1945–1948: „*Poválečné Československo bylo v zajetí komunismu nikoli fašismu.*“ MARŠÁLEK, Pavel. *Poválečné Československo: V zajetí komunismu nebo fašismu?*. In: CIBIK, Samuel – BUJŇÁK, Vincent – ŤAŽKÁ, Veronika (eds). *Štát jako ochrana i porušovatel práv jednotlivce*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2023, s. 157.

⁵³ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 37.

⁵⁴ Údajná slova Jiřího Koťátka odpovědného na ministerstvu vnitra za konfiskace, jimiž se vyjádřil k případu Lichtenštejnů: „*Právní stav nás nezajímá, neřešíme ho, to je věcí ministerstva zahraničí, zůstáváme pevní bez ohledu na okolnost, že vlastník je a) příslušníkem neutrálního státu, b) suverénem, c) na intervence západních strýčků.*“ HORČIČKA, Václav. In: HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenberkové a Colloredo-Mansfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha: Agentura Pankrác, 2017, s. 157. Ing. Koťátko (1899–1962), od roku 1931 člen KSČ a někdejší generální sekretář Svazu přátel SSSR v Československu, aktivní od roku 1939 v Moskvě v různých funkcích, po válce činný v mnoha funkcích; na ministerstvu zemědělství působil jako opora ministra Ďuriše. Přehlížení právnosti postupů spojených s rozsáhlými změnami pozemkového vlastnictví prováděných v gesci ministerstva zemědělství je patrné i z Koťátkových slov: „*Nechceme, aby se osídlovací a rolnické komise uprostřed veliké a přímo životně důležité operace scelovací přiliš zdržovaly právními záležitostmi.*“ KOŤÁTKO, Jiří. *Nové úkoly v zemědělsky osídleném pohraničí*. Praha: Ministerstvo zemědělství, 1946, s. 18.

představy v dokumentu označovaném jako Košický vládní program⁵⁵ s odkazem na slavnostní zasedání vlády v Košicích 5. dubna 1945, ač byl schválen již 27. března 1945 v Moskvě na schůzi představitelů Národní fronty Čechů a Slováků.⁵⁶ V tomto programu se věnovala pozornost i významným majetkovým otázkám. Zejména obsahuje formulaci tří hlavních cílů – revizi pozemkové reformy, konfiskaci nepřátelského majetku (čl. XI) a znárodnění nejvýznamnějších podniků (čl. XII).⁵⁷ Pokud jde o konfiskace, program vytyčil v této oblasti směr cílený nejen proti nepřátelům státu, ale také zjevně zaměřený zvláště proti aristokracii⁵⁸ volbou výrazů pro úřední dokument docela nezvyklých.⁵⁹ Tyto politické cíle záhy našly také svoji normativní podobu. Znárodnění se stalo skutkem vydáním dekretů č. 50/1945 Sb., 100/1945 Sb., 101/1945 Sb., 102/1945 Sb. a 103/1945 Sb.⁶⁰ Také konfiskace byly upraveny dekrety prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.,⁶¹ č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb.⁶² K revizi první pozemkové reformy došlo až v roce 1947 zákonem č. 142/1947 Sb.

Je nepochybné, že doktrína, judikatura i politická reprezentace chápou dekrety prezidenta republiky jako legitimní součást tuzemského právního řádu. V tom směru je podstatná setrvalá pozice Ústavního soudu, který vychází z nezpochybnitelnosti těchto právních předpisů.⁶³ Význam dekretů je patrný i z usnesení, které jednomyslně přijala Poslanecká sněmovna 24. dubna 2002.⁶⁴ Je jistě k řešení, nakolik by některé dekrety obstály ve světle současného pojetí právního státu a lidských práv, nicméně dnes jde o otázku pokládanou k analýzám filosofie a právní filosofie, historie a právního dějepisectví nebo etiky, sociologie či politologie. Tedy nejde o kruciólní téma pro bádání nauk pozitivního práva a už vůbec ne pro pragmatiku aplikace práva. Pro ně se dekrety jeví jako danost politicky vytvořená ve své době z konkrétních historických důvodů.⁶⁵ Jak tato danost obstála a ob stojí před soudem dějin, je jiná otázka. Že z dekretů právě ty hojně diskutované obsahují

⁵⁵ Košický vládní program. In: *Národní archiv* [online]. [cit. 2024-02-26]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrinth-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>.

⁵⁶ Fakticky šlo o společné zasedání londýnské exilové vlády a moskevského vedení KSČ, přičemž návrh programu vypracovalo komunistické vedení.

⁵⁷ Vládní program sice o znárodnění výslovně nemluvil, přece jen však jako jeden ze svých cílů stanovil „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení [...]“

⁵⁸ Svůj podíl na tom měl Jiří Koťátko. Známý je jeho text *Osvobodíme navždy od Němců půdu čs. venkova uveřejněný poprvé viz KOŤÁTKO, Jiří. Osvobodíme navždy od Němců půdu čs. venkova*. In: BERNARD, Vilém – BRÁNIK, Palo – FIERLINGER, Zdeněk et al. *Za nové Československo*. Moskva: Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1944.

⁵⁹ Např. v čl. XI se píše o „cizácké německo-maďarské šlechtě“, v čl. XIV o zaboru zámků, letovisek a paláců, „kde se dříve rozťahovala cizácká šlechta a jiné cizopasně panstvo.“

⁶⁰ Dekret č. 50/1945 Sb. nařizoval zestátnění filmového průmyslu, další čtyři dekrety vedly ke znárodnění dolů, některých průmyslových podniků, některých podniků průmyslu potravinářského, akciových bank a soukromých pojišťoven.

⁶¹ Dekret č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, sice především stanovoval, co naznačuje jeho název, hlavně tedy institut národní správy a podmínky jejího zavedení a výkonu, ale v § 26 také umožňoval ve vymezených případech úplné nebo částečné zabránění majetku.

⁶² Přes právní rozdíl se konfiskacím povahou blížily i tresty propadnutí jmění podle § 14 dekretu č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

⁶³ Nejde jen o často citovaný nálezn sp. zn. Pl. ÚS 14/94 z 8. března 1995, ale četné nálezy další.

⁶⁴ „Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky [...] prohlašuje, že:

1. *československé zákonodárství z let 1940–1946, včetně dekretů prezidenta republiky, vzniklo podobně jako v jiných evropských zemích v důsledku války a porážky nacismu;*
2. *poválečné zákony a dekrety prezidenta republiky se realizovaly, byly konzumovány v období po svém vydání a dnes již na jejich základě nemohou vznikat žádné nové právní vztahy;*
3. *právní a majetkové vztahy, které z nich vyplynuly, jsou nezpochybnitelné, nedotknutelné a neměnné.“*

⁶⁵ KOZÁK, Jiří. *Právo na pomezí diktatury a demokracie*. Praha: Auditorium, 2014, s. 115.

„atypické a účelové normy, právní konstrukce a výklady“⁶⁶ sledující ve své době justifikaci represe, není pochyb.

Jiná otázka je, jak trefně poznamenal Kuklík, nakolik může obstát představa, „že všechny otázky spojené s dekrety jsou již jednou provždy vyřešené a vlastně bezproblémové či že snad nemohlo docházet k zneužití či třídně podmíněné aplikaci dekretů (zejména retribučních, konfiskačních či znárodnovacích) již v období 1945–1948.“⁶⁷ Rozhodně platí, že „[k]ritika jednotlivých případů zneužití nebo nesprávné aplikace dekretů“ nepředstavuje sama o sobě „útok na dekrety samotné.“⁶⁸ Je nepochybné, že k takovým případům docházelo a že se třídní, nacionalistická nebo dokonce rasová ideologie nejednou propsala do praxe orgánů veřejné moci i v době tzv. třetí republiky.

Pokud jde o majetkové otázky, běží v souvislosti se zpochybňovanými zásahy státní moci do vlastnictví učiněnými s odkazy na dekrety prezidenta republiky stále ještě nějaké pendentní spory. Mnohé probíhají bez větší pozornosti široké i odborné veřejnosti. Jiné případy jsou aktuálně živé a diskutované na různých fórech. Vedle právních případů týkajících se církevního majetku, které však získaly svoji restituční úpravu,⁶⁹ jsou aktuálně živé a diskutované případy spojené s majetky některých šlechtických rodů, které si československý stát v období tzv. třetí republiky přisvojil. Otázky s tím spojené přirozeně nejsou jen otázkami právními. Věnují se jim především historici a právní historici,⁷⁰ ať již s monografickým zaměřením na konfiskace samotné, anebo jejich zkoumáním v širších historických, sociálních nebo právních kontextech. Soustředění pozornosti na konfiskace namířené proti šlechtickým rodům⁷¹ ve většině publikací má své *ratio*. Konfiskace rodinných domků Čenku Erlenbachovi nebo Robertu Donthovi jistě vyvolávají některé otázky a zasluhují si zkoumání, ale jde o případy, které nevydají na víc než stránku ve sborníku.⁷² Naproti tomu osud velkých majetkových celků významných vlastníků přirozeně vyvolává badatelský zájem vzhledem k hospodářskému, sociálnímu i kulturnímu významu, k dobře

⁶⁶ Ibidem, s. 123.

⁶⁷ KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde Praha, 2002, s. 11.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Nejprve v zák. č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého (novelizovaném pod č. 338/1991 Sb., posléze v zák. č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi).

⁷⁰ Např. HOŠEK, Miloš et al. *Pokusy o restituci státního zámku Opočno po roce 1989*. 2. vydání. Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2003; BENDA, Josef. *Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2010; HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Praha: Libri, 2010; KUKLÍK, Jan. *Znárodně Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010; HORČIČKA, Václav – MARXER, Roland. *Lichtenštejnsko a československé konfiskace z roku 1945*. Vaduz: Ministry of Foreign Affairs of the Principality of Liechtenstein, 2015; HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenberkové a Colloredo-Mansfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha: Agentura Pankrác, 2017; UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*. Praha: Artefactum, 2017; KALKUŠOVÁ, Slávka. *Kauza Lex Schwarzenberg: otazníky kolem vyvlastnění hlubocké větve Schwarzenbergů*. Ostrava: Key Publishing, 2018.

⁷¹ Nejde jen o aristokratické rody všeobecně známé. Lze poukázat na pozoruhodnou monografii UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.) et al. *Konfiskované osudy, Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočeskí majitelé*. Praha: Artefactum, 2019, kde se mj. věnuje pozornost i představitelům šlechtických rodů spíše méně známých (např. Hartig, Lederbur-Wicheln, Medinger) a také některým německým podnikatelským rodinám.

⁷² WAGNER, Martin. Konfiskace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí. In: KUKLÍK, Jan et al. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 64–65.

dostupným primárním pramenům a jistě i k určité čtenářské atraktivitě témat spojených právě s aristokracií. Metodicky se ale postup veřejné moci v rozhodné době mnoho nelišil. Pro-konfiskační postup opřený o argument: „*Rodina nemá kladný vztah k dnešnímu zřízení a zrušení konfiskace by se jistě setkala s odporem okolních občanů a narušilo by do určité míry i práci MNV,*“⁷³ nemálo vypovídá o praktickém užití konfiskačních dekretů bez zřetele na zákonné podmínky. Že nešlo o ojedinělé výstřelky, ale postupně narůstající trend v aplikační praxi konfiskačních a restitučních dekretů, dokládá např., jak píše Valentin Urfus, „*pozoruhodná praxe, kterou se Zemský národní výbor v Brně, respektive některé složky jeho aparátu, snažily dočasně uplatňovat,*“⁷⁴ nebo zjištění Zuzany Löbling, jak soudy ještě před únorovým státním převrácením „*v souladu se společenským vývojem [...] hledaly spíše cestu, jak konfiskované (či později znárodněné) předměty ponechat v majetku státu.*“⁷⁵

Dekrety prezidenta republiky sledující postih osob prohlášených v souvislosti s událostmi 30. a 40. let XX. století za nepřátelské vůči Československé republice, jakož i zákony a další právní předpisy s nimi spojené, jsou stále součástí našeho právního řádu. Na jejich obhajobu i kritiku vlastně ve zdejší literatuře již všechno zaznělo a bylo nejednou zopakováno. Vyjdeme-li z trvalí danosti těchto právních předpisů v českém právu, není možné popřít, že při jejich uvádění v praxi nejednou nad jejich smyslem a účelem převládla nacionalistická a třídní ideologie přetvářející právo v bezpráví, přirozeně nejen v majetkových záležitostech.⁷⁶ Vyjdeme-li ze základu, že nejsou právní důvody zpochybňovat právní předpisy přijaté v Československu po druhé světové válce k postihu nepřátelských osob, nemůžeme přesto pominout případy zneužití těchto právních předpisů třídně podmíněnou aplikací v duchu „*nacionálního a sociálního radikalismu*“⁷⁷ namířené mimo jiné i proti tuzemské aristokracii. Aniž jde o zpochybnění právních důvodů konfiskací v řadě jiných případů,⁷⁸ poukážme na tři ilustrativní kauzy:

⁷³ Ibidem, s. 62.

⁷⁴ URFUS, Valentin. Výzkum konkrétní aplikace právních norem v procesu přeměn v zemědělství v Jihomoravském kraji. In: MALÝ, Karel (ed.). *Vznik a vývoj socialistického práva. Sborník příspěvků přednesených na mezinárodní právně-historické konferenci pořádané právnickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 22.–26. září 1975, I. část*. Praha: Univerzita Karlova, 1976, s. 246. Autor mj. poukazuje na „*projevy, které požadují přímo vyvlastnění velkostatkářské půdy, bez ohledu na to, že jejími vlastníky jsou osoby či instituce, které podle litery zákona konfiskací nebylo možno postihnout.*“

⁷⁵ LÖBLING, Zuzana. Rozhodovací praxe v restitučních věcech mezi lety 1946–1952. In: ŠOUŠA, Jiří jr. et al. *Zákony, zákony a jejich aplikační praxe v 18.–20. století v českých zemích*. Praha: Karolinum, 2023, s. 129. Zjistila-li autorka popsanou tendenci u poválečných restitucí, tedy v případech obětí perzekucí prováděných okupační mocí, jeví se jako nepochybné, že se stejný (ne-li tvrdší) přístup uplatnil při soudním přezkumu právnosti konfiskací.

⁷⁶ Např. Jan Kuklík jistě správně poukazuje, že třeba zák. č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků, se rozhodně „*neměl v žádném případě vztahovat na trestné činy, které byly spáchány „z důvodů nízkých a nečestných.“* KUKLÍK, Jan et al. *Dějiny československého práva. 1945–1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 50. Kazuistika vypovídá o tom, jak dobová právní praxe zákon aplikovala. Týráni lidí zajištěných z příkazu národního výboru v Plzni ve věznicí na Borech spojené s ubitím jednoho z nich k smrti čtyřmi příslušníky SNB skončilo zproštěním viny vojenským soudem s odůvodněním, že pachatelé „*byli subjektivně přesvědčeni, že mají co činiti s přísluhovači.*“ *Právní praxe*. 1947, roč. 11, s. 31, 157. Organizátoři a účastníci kolektivního znásilňování německých žen internovaných v Hranicích na Moravě byli zproštěni s argumentem, že „*soulože s Němkami, byť vynucené, jsou jakousi formou spravedlivé odplaty ve smyslu § 1 zák. 115/46.*“ NEBESKÝ, Jiří J. K. *Příběh lágru. Internační tábor a perzekuce Němců v Hranicích (1945–1946)*. Hranice: Tichý typ, 2003, s. 83.

⁷⁷ HOMOLOVÁ, Dita. In: UHLÍKOVÁ, Kristina (ed.). *Konfiskované osudy, Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*. Praha: Artefactum, 2019, s. 27. Dlužno podotknout, že vyjatý nacionalismus nebyl v té době spojen jen s komunistickou stranou, ale např. se stranou národních socialistů.

⁷⁸ Ibidem, s. 15. Autorka poukazuje na badatelské zjištění, že ze „*zkoumaných rodů se v sudetoněmeckém hnutí a následně v nacistické straně exponovala pouze menší část,*“ zatímco na ostatní dopadl postih na základě „*deklarace německé národnosti,*“ takže se nepotvrzuje „*teze, že naprostá většina sudetoněmecké šlechty se hlásila k nacismu.*“

1) I po první pozemkové reformě vlastnili členové rodu z Collalto et San Salvatore rozsáhlý nemovitý majetek především na území dnešního kraje Vysočina (včetně zámků v Brtnici a Uherčicích).⁷⁹ Poslední vlastník tohoto majetku Octavian Bruno (1906–1973) byl Ital a italský občan. Na základě vyhlášky Okresního národního výboru v Jihlavě z 11. července 1945 mu byl majetek konfiskován s odkazem na dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Po Collaltově odvolání poukazujícím, že není Němec ani Maďar, sice konfiskační vyhlášku Moravskoslezský zemský národní výbor zrušil, ale označil Collalta za italského fašistu. Na to následovala nová vyhláška ONV v Jihlavě o konfiskaci Collaltova majetku z 20. února 1946, proti které bylo podáno opět odvolání s odůvodněním, že ve vyhlášce chybí skutkový předpoklad pro to, aby byl označen zrádce nebo nepřítelem ČSR. Zemský národní výbor v rozhodnutí ze 7. ledna 1946 Collalta prohlásil za zrádce a nepřítele Československé republiky ve smyslu § 3 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., což mj. opíral o tvrzení, že užíval německého jazyka, takže byl místním obyvatelstvem považován za Němce. Collalto vyvracel v pokračujícím řízení tato tvrzení, dokládal mj. prohlášením zaměstnanců svých velkostatků svoji zachovalost, nicméně ZNV v Brně znovu rozhodl 12. května 1947 o důvodnosti konfiskace. Téhož roku rodina moravské větve Collalto et San Salvatore „*ritornò di nuovo in Italia*“.⁸⁰ Příslušná řízení ještě pokračovala, ale případ byl uzavřen 12. srpna 1949, kdy rada Krajského národního výboru v Jihlavě zrušila národní správu collaltovského majetku, se kterým bylo naloženo v intencích dekretu č. 12/1945 Sb.⁸¹ Konfiskace moravských statků Collaltů je hodnocena tak, že k ní došlo „*na základě účelové interpretace Benešových dekretů*“.⁸²

2) Oč v jistém slova smyslu jednodušší, o to rozsáhleji je literárně zpracovaný případ československé konfiskace rozsáhlého majetku Lichtenštejnů,⁸³ respektive konkrétně Františka Josefa II. (1906–1989) a dalších členů jeho rodiny. Příklad je také hojně diskutovaný ve veřejném prostoru, neboť jej stále nelze považovat za skončený. V rozhodné době měl Franz Josef II. von Liechtenstein v Československu mj. rozsáhlý pozemkový majetek (cca 70 000 ha), převážně na Moravě. S odkazem na dekret č. 5/1945 Sb. byl majetek Lichtenštejnů dán ministerstvem zemědělství 26. června 1945 pod národní správu a na základě dekretu č. 12/1945 Sb. byl konfiskován. Vyhláška Okresního národního výboru v Olomouci z 31. července 1945⁸⁴ označila Františka Josefa II. za osobu německé národnosti. Dne 16. ledna 1946 Zemský národní výbor v Brně zamítl stížnost podanou proti vyhlášce,

⁷⁹ Speciálně se konfiskaci Collaltova majetku věnuje v podrobnostech s odkazy na primární prameny KREJČOVÁ, Monika. *Příběh uherčického zámku 1945–1979* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 11 an. [cit. 2024-03-06]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/xbu08/His_bak_komp.pdf. V zahraniční literatuře MORO, Pierandrea. *Collalto: Storia di un caso millenario*. Roma: Viella Libreria Editrice, 2020, v závěru 10. kapitoly. V náhledu dostupné z: <https://www.google.cz/books/edition/Collalto/sGchEAAQBAJ?hl=cs&gbpv=1&dq=Collalto+confisca+dei+beni+in+Cecoslovacchia&pg=PT127&printsec=frontcover> [cit. 2024-03-06].

⁸⁰ CHODĚJOVSKÁ, Eva. La famiglia Collalto tra l'Italia, la moravia e Vienna. La famiglia Collalto tra l'Italia, la moravia e Vienna. *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma*. 2014, č. 9, s. 239. Nejpodrobněji se konfiskací majetku Collaltů zabývá v již citované diplomové práci KREJČOVÁ, Monika. *Příběh uherčického zámku. Poválečná historie v letech 1945–1979*.

⁸¹ K tomu KNAPP, Viktor. *Osídlovací právo hmotné*. Praha: Orbis, 1949, s. 198 an.

⁸² ELBEL, Petr – SCHMIDT, Ondřej. In: ELBEL, Petr – SCHMIDT, Ondřej (eds). *Z Trevisa do Brtnice – příběhy šlechtického rodu Collalto ukryté v českých archívech*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 8. Dlužno poznamenat, že autoři citovaného hodnocení jsou historici. Pro právníky je konfiskace collaltovského majetku uzavřenou záležitostí, neboť ani po roce 1989 nebyl projevem zájem domáhat se zkonfiskovaného majetku.

⁸³ Jak se v českém prostředí ustálil název rodu von Liechtenstein.

⁸⁴ Jak připomíná Václav Horčíčka, konfiskační vyhláška ONV v Olomouci je v dané souvislosti nejčastěji citovaná, ale nešlo o jediné rozhodnutí. HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenberkové a Colloredo-Mansfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha: Agentura Pankrác, 2017, s. 166 an.

označiv německou národnost Lichtenštejnů za notorietu. Vývoj případu až po rozsudek Nejvyššího správního soudu z 21. listopadu 1951 byl několikrát podrobně popsán. Je nadbytečné uvádět detaily. Kritici vytykají různá pochybení, k nimž došlo. Tyto otázky zde není prostor řešit. Nejdiskutovanější je, zda Franz Josef II. podléhal příslušným dekretům jako osoba s národností označenou za německou.⁸⁵ Ve stínu těchto diskusí ale leží i některé otázky jiné – spojené mimo jiné s imunitou hlavy státu nebo posouzením, kdo byl (popřípadě je) ve skutečnosti vlastníkem konfiskovaného majetku.⁸⁶

3) Poslední případ, rovněž široce diskutovaný, ukazuje na mimořádnou konfiskační cestu,⁸⁷ kterou Československo zvolilo v případě primogeniturní větve Schwarzenbergů, respektive Josefa Adolfa, Jana a Adolfa Schwarzenberga. Jejich majetek v Československé republice (mj. pozemky o souhrnné výměře cca 55 tisíc ha) byl s účinností dne 13. srpna 1947 zkonfiskován zákonem č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou. Po dvou letech nabyt konfiskovaný majetek do vlastnictví československý stát v důsledku zrušení zemského a zavedení krajského zřízení.⁸⁸ Již krátce po skončení světové války byla 23. června 1945 na majetek Adolfa Schwarzenberga zavedena národní správa. Dne 4. října 1945 následovala konfiskační vyhláška Okresního národního výboru v Českých Budějovicích vydaná s odkazem na dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Bylo ovšem zřejmé, že tyto akty nemohou obstát,⁸⁹ proto se přikročilo k přijetí zákona, pro nějž se vžilo označení Lex Schwarzenberg. Také tato záležitost byla v literatuře rozsáhle zpracována a dokumentována, přičemž právníky zvláště zajímá fakt schválení zákona namířeného proti jednotlivci, respektive třem mužům.⁹⁰

⁸⁵ Ve smyslu § 4 písm. a) a § 6 dekretu č. 5/1945 Sb. a § 1 odst. 1 písm. a) dekretu č. 12/1945 Sb.

⁸⁶ Právníky neobyčejně zajímavá je např. analýza dovozující, že vlastníkem lichtenštejnského majetku není panující kníže (v té době Jan, respektive Johann II.), ale že se jedná o korunní, tedy státní majetek: SEDLÁČEK, Jaromír. *Právní posice rodu knížat z Liechtensteinu a na Liechtensteině podle práva československého*. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské v Olomouci, 1928. K jinému závěru dospěl nezávisle na této práci Nejvyšší soud již 28. února 1928 (sp. zn. R II 28/28, Váž. 7751), na což Sedláček reagoval dodatkem svého rozboru na s. 121 an. svého spisu. Výslovně se negativně vypořádal se Sedláčkovými závěry Nejvyšší soud na deseti řádcích v rozhodnutí sp. zn. R II 152/29 z 23. května 1929 (Váž. 8982), byť Sedláčkův spis označil za dokonalý, oceniv jeho vědeckou hodnotu. Kritiku obou rozhodnutí vypracoval František Weyr v posudcích, o nichž referuje HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 142. V dané souvislosti je podstatná otázka, zda se v důsledku přijetí zák. č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého, stal vzhledem k jeho čl. 2, že „veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti,” součástí československého právního řádu i zák. č. 15/1893 ř. z., týkající se schválení knížecí lichtenštejnské rodinné smlouvy ze dne 1. srpna 1842 (Gesetz vom 12. Jänner 1893, betreffend die Genehmigung des fürstlich Liechtenstein'schen Familienvertrages vom 1. August 1842; RGBI 15/1893).

⁸⁷ Nešlo však o zcela ojedinělý přístup; obdobně se postupovalo po vzniku Československa proti příslušníkům bývalé panovnické rodiny Habsbursko-Lotrinské (srov. zejména § 9 zák. č. 215/1919 Sb. z. a n., o zabrání velkého majetku pozemkového, a § 1, bod 1. a § 3 zák. č. 354/1921 Sb. z. a n., o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv československému státu).

⁸⁸ Srov. § 39 odst. 3 písm. f) zák. č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení.

⁸⁹ Antifašistické postoje Adolfa Schwarzenberga a jeho trvalá podpora československé demokratické státnosti byly a jsou dostatečně známy.

⁹⁰ Tak výslovně zpravodaj návrhu zákona Alois Neuman, který se s touto otázkou vypořádal slovy: „[N]elze vyloučiti možnost, že by se kterýkoli zákon, bez zřetele na obor, mohl při svém provádění omeziti pouze na jediný případ. O takovou skutečnost jde v našem případě a podle mého soudu není navrženo opatření nijak v rozporu s obecně platnými a uznávanými právními zásadami a právním řádem vůbec. [...] Zákon o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů bude tudíž napříště součástí právního řádu Československé republiky. Otázkou bude, zda do tohoto řádu zapadá. To považují za zodpověděno rozhodnutím československého lidu o cestě k socialismu, a proto v daném případě nemohu námitku zákona proti jednotlivci uznati ani jí přiznati nějaké oprávnění.“ Viz Stenoprotokol ze 65. schůze Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé 1946–1948 (10. července 1947). In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. [cit. 2024-03-09]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/065_schuz/s065002.htm.

Případy Adolfa Schwarzenberga a Franze Josefa II. von Liechtenstein se liší. V prvním z nich bylo speciálním zákonem převedeno vlastnictví hlubocké větve na správný útvar československého státu, přičemž ze samotného textu zákona je zřejmá nejen totožnost dotčených osob, ale i konkretizace postiženého majetku. Ke změně stavu by tedy mohlo dojít jen zrušením zák. č. 147/1947 Sb., což Ústavní soud opakovaně odmítl.⁹¹ Naproti tomu dekrety prezidenta republiky postihly rámcově vymezený okruh osob, což při provádění do praxe nevyklučovalo aplikační omyly, ani – jak se v některých situacích ukázalo – zneužití dekretů a rozhodovací svévoli.⁹²

V případech Schwarzenberga i Liechtensteina se konfiskační vyhlášky opíraly o závěr, že jde o osoby německé národnosti ve smyslu § 2 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., neboť „*při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé [...] národnosti.*“ Literatura k tématu zaznamenává, že oba popřeli, že by se sčítání lidu vůbec účastnili a k německé národnosti se přihlašovali.⁹³ K tomu lze uvést, že po roce 1929 bylo v ČSR provedeno sčítání lidu v roce 1930 na základě zák. č. 427/1927 Sb. z. a n. a vl. nař. 86/1930 Sb. z. a n., podle nichž se mimo jiné zjišťovala státní příslušnost i národnost.⁹⁴ Jakkoli zápis německé národnosti v roce 1930 nepředstavoval nic odlišného, stal se v roce 1945 stigmatem, i když si tehdejší správa státu důsledky plošného označování německy mluvících osob⁹⁵ za Němce⁹⁶ uvědomovala.⁹⁷

⁹¹ Srov. např. nálezy sp. zn. ÚS 43/96 z 13. května 1997, III. ÚS 207/97 z 25. června 1997 nebo sp. zn. Pl. ÚS 45/97 ze dne 25. března 1998 aj.

⁹² Učebnicovým příkladem může být případ Johanna Alexandra von Königswarter, kterého německé antisemitské hnutí přivedlo k myšlence získat občanství Lichtenštejnska, což se mu zdařilo 28. března 1930. Königswartera přes jeho původ (podle norimberských zákonů byl čistokrevným židem) ochránilo po okupaci Československa občanství neutrálního státu před nejhoršími nacistickými protizhidskými opatřeními. Přestože byl rezistentní vůči snahám o zapojení ve prospěch třetí říše (odmítl vstoupit do Deutsche Arbeitsfront a odmítl jí poskytnout finanční podporu) a jakkoli ho okupační správa pokládala za nespolehlivou osobu v zorném úhlu gestapa, přečkal válečnou dobu, byť mu na majetek byla uvalena vnučená správa a majetek mu byl poté obstaven. Po válce byl Königswarter prohlášen za osobu německé národnosti a majetek (včetně zámku v Šebetově) mu byl zkonfiskován. Podrobněji k tomu ŽUPANIČ, Jan. *Candide secure*. Lichtenštejnský občan Johann Alexander von Königswarter. *Časopis matice moravské*. 2013, roč. 132, č. 6, s. 197 an. Königswarterovi nepomohl výnos ministerstva vnitř. č. Z/S-3559/80-17/9-46 z 13. září 1946, odsuzující protizhidské „*barbarství nacismu*“ a jeho „*rasistické odlišování těchto ubohých obětí nacistické persekuce od ostatních národních příslušníků*“ s důrazem na vyněti „*osob tzv. židovského původu*“ z konfiskace podle dekretu č. 108/1945 Sb.“ K tomu PALEČKOVÁ, Drahomíra. *Konfiskace nepřátelského majetku*. Praha: Ministerstvo vnitř. 1946, s. 42 an., s. 142 an. Vyhnán do zahraničí se od srpna 1945 domáhal konfiskovaného majetku, což bylo po deseti letech definitivně odmítnuto. Srov. ŽUPANIČ, Jan. *Candide secure. Lichtenštejnský občan Johann Alexander von Königswarter*, s. 207.

⁹³ HORČIČKA, Václav in: HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan. *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenberkové a Colloredo-Mansfeldové v 1. polovině 20. století*. Praha: Agentura Pankrác, 2017, s. 378; HORÁK, Ondřej. *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Praha: Libri, 2010, s. 140 an.; znovu spr. HORÁK, Ondřej. Právní aspekty státních zásahů do majetku knížecího rodu Lichtenštejnů. *Časopis matice moravské*. 2013, roč. 132, supl. 6, s. 98, poukazuje na spornost podpisu na sčítacím archu.

⁹⁴ Nař. vl. č. 86/1930 Sb., o sčítání lidu předpokládalo (§ 6 odst. 3, 21 odst. 2) osobní prohlášení sčítaných dospělých osob, zvláště o národnosti. Národnost se určovala zpravidla podle mateřského jazyka a jinou národnost bylo možné zapsat, pokud sčítaná osoba plně ovládala jazyk oné národnosti a pokud svým mateřským jazykem nemluví ani v rodině ani ve své domácnosti. Výjimka platila pro židovskou národnost, která na mateřský jazyk vázána nebyla (§ 6 odst. 1).

⁹⁵ Ostatně, nemuselo jít ani o osoby, jejichž mateřským jazykem byla němčina, a není to jen případ Octavina Bruna Collalto et San Salvatore. Např. Luigi Dentice di Frasso, vlastník zámku v Kravsku a pozemků o výměře 1866 ha se stal „*Němcem*“, protože byl členem německé sekce moravských velkostatkářů, jak uvádí v již citované stati URFUS, Valentin. *Výzkum konkrétní aplikace právních norem v procesu přeměn v zemědělství v Jiho-moravském kraji*, s. 245.

⁹⁶ KOŤÁTKO, Jiří. *Zemědělská osidlovací politika v pohraničí*. Praha: Orbis, 1946, s. 27, výslovně zdůrazňuje, že za Němce ve smyslu dekretů nutno považovat mj. i Švýcary německé národnosti.

⁹⁷ V dobové příručce ministerstva vnitř. určené referentům národních výborů se uvádělo, že v Československu se pojem národnosti chápe jinak než v západní Evropě, kde se národnost určuje podle státní příslušnosti. Proto se upozorňuje,

5. Konkluze

Je bohatě zdokumentováno, jakých nezákonností a zločinů se v českých zemích dopouštěla veřejná moc v době, kdy si toto území podrobil německý nacismus, a rovněž poté, co se jejího výkonu zmocnila komunistická strana. Politické režimy, které obě období nesvobody vystřídaly, si mimo jiné vytkly program některé z minulých křivd odčinit. Jak tzv. třetí republika, tak i zřízení hlásící se od konce listopadu 1989 k hodnotám demokratického právního státu k tomuto cíli přistoupily rozličně. První z obou režimů se rozhodl k radikálnímu oddělení od minulé doby a odmítnutí předchozího práva, druhý pro postupnou změnu, postavenou na právní kontinuitě a „*prolínání struktur*“.⁹⁸ I když si obě zmíněná politická zřízení brala za cíl potrestat viníky, rehabilitovat oběti justičních zločinů a restituovat nemorální a nezákonné majetkové křivdy, a tyto cíle promítla do příslušných zákonů, je po květnu 1945 patrný hlavní důraz na trestní a administrativní represe, zatímco po listopadu 1989 na rehabilitace a restituce, což podmínil charakter obou dob nesvobody, rozdílný přístup každého z následných režimů k nim i politický záměr proměny základního směřování státu.⁹⁹

Logickým důsledkem politického směřování Československa a posléze České republiky od 90. let minulého století bylo přijetí souboru zvláštních zákonů mířících na rehabilitace a restituce zmírňující křivdy nastalé v dobách vlády KSČ. Proto byla jejich působnost vztažena k období let 1948–1989. Diskuse a hledání odpovědi na otázku, zda se lze domáhat nápravy majetkových práv i mimo záběr restitučních zákonů, uzavřel Nejvyšší soud rozsudkem sp. zn. 31 Cdo 1222/2001 a zápornou odpovědí, kterou mimo jiné zdůvodnil rozsahem majetkových záborů v rozhodném období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990.¹⁰⁰

Na druhou otázku, tj. zda fakt restitučních zákonů přijatých především v letech 1990 a 1991 vylučuje možnost domáhat se vlastnictví k věci podle obecného práva chránícího vlastnictví ustanoveními občanského zákoníku, má civilista jednoduchou odpověď. Restituční zákony jsou právní předpisy speciální povahy v rozsahu své působnosti – co se týká vymezení okruhu oprávněných osob, právních případů, na které se vztahuje, a časového vymezení rozhodné doby. Co je mimo působnost speciální úpravy, podléhá úpravě

že „*docházelo by někdy k nevídaným mezinárodním potížím, zejména jde-li o příslušníka státu spřáteleného nebo společenického. Proto vyskytne-li se takový případ, mají být jednací spisy předloženy cestou zemského národního výboru k posouzení ministerstvu vnitra, nebo ministerstvu, jehož se věc týká.*“ ŠEBESTÍK, Josef – LUKEŠ, Zdeněk. *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1945, s. 12. Československo vycházelo při určování národnosti z etnicity, podobně jako další státy středovýchodní Evropy, na rozdíl od občanský chápané nacionality, na níž stavěly západní Evropa nebo Spojené státy americké. K tomu srov. zásadní práci, poprvé vydanou už v roce 1944: KOHN, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. 60. vydání Abington – New York: Routledge, 2005.

⁹⁸ PITHART, Petr. Proč strany prohrávají s hnutím? *Echo*. 2024, roč. 11, č. 10, s. 41.

⁹⁹ Tzv. třetí republika už v Košickém vládním programu vyhlásila za „*nejvyšší odpovědný úkol a za svou mravní povinnost před českým a slovenským národem postihnouti a vydati soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských utlačovatelů,*“ přičemž tak učiní bez „*průtahů, bez kolísání a bez shovívavosti vůči komukoliv*“ (čl. IX). Programem osvobozené republiky byla cesta k socialismu (např. KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 45). Heslem polistopadového zřízení bylo *Nejsme jako oni* a cílem pluralitní demokracie a tržní ekonomika.

¹⁰⁰ „*Vzhledem k rozsahu ‚socializace‘ nemovitého majetku v letech 1948–1989 by šlo nyní o nejistotu ve značném rozsahu, a takový stav by byl v rozporu s požadavky právního státu.*“

obecně. Podle ní vždy platilo a platí,¹⁰¹ že vlastník má právo domáhat se vydání věci neprávem zadržované. Vlastníkovo právo nemůže plynutí času samo o sobě zrušit. V souvislosti s během času lze uvažovat o vydržení, to je však vyloučeno, je-li držitel nepoctivý.¹⁰² Že nepoctivým držitelem může být i stát, není sporu. Za těchto okolností, tedy pokud věc jako objekt vlastnického práva nezanikla a pokud ji stále drží nepoctivý držitel, který se věci zmocnil bez právního důvodu, vlastnické právo původního vlastníka trvá.

Jistěže mohou nastat také jiné skutečnosti vyvolávající zánik vlastníkovu vlastnictví. V dané souvislosti typicky výrok příslušného orgánu veřejné moci o vyvlastnění, konfiskaci, propadnutí majetku nebo jiném opatření obdobné povahy. Taková opatření, promítnutá do výroku správního orgánu nebo soudu, mohou být zatížena nejrůznějšími vadami. Jak již naznačeno, v období tzv. třetí republiky nebyly takové případy jen ojedinělé. Docházelo k nim relativně často. Bylo jisté na vlastníku, aby se bránil¹⁰³ – i když by při rozhodování, zda zásah do svého vlastnictví vůbec rozporovat, jistě vážil možnost zvrátit výrok v meritu věci.¹⁰⁴ Ve standardních podmínkách mají být vady rozhodnutí odstraněny řádnými či mimořádnými opravnými prostředky nebo při soudním přezkumu řádnosti správního aktu. Přezkumná řízení trvala nejednou delší dobu, a pokud končila až po 25. únoru 1948, těžko předpokládat, že šlo o rozhodování nestranné a oproštěné od třídní aplikace práva.

Víme, že se Ústavní soud pokusil o definitivní závěr ve stanovisku sp. zn. Pl. ÚS – st. 21/05. Bylo a je zřejmé, že klíčová myšlenka stanoviska popírající možnost domáhat se ochrany vlastnického práva před trvajícím neoprávněným zadržováním datovaným před 25. únorem 1948, pokud zvláštní restituční předpis nestanovil způsob nápravy, je i není správná.

Jistěže nelze zpochybnit myšlenku, že se ochrany vlastnického práva, k jehož zániku došlo před 25. 2. 1948, nelze domáhat, pokud to nestanoví zvláštní restituční předpisy. Jako problematičtější se jeví interpretace stanoviska, že se mají jako zánik vlastnického práva v uvedeném období chápat také všechny případy, kdy se stát zmocnil cizího majetku bez právního důvodu. Ukazuje se, že ne každé opatření veřejné moci odkazující na některý z dekretů naplňovalo jeho intence – konfiskační vyhlášky a navazující správní i soudní rozhodnutí nevyjímaje. V takových případech může jen obtížně obstát argument, že ke konfiskaci došlo účinností dekretu, tudíž je nelze zpochybnit poukazem na nezákonnost rozhodnutí jen deklaratorních. Pokud by šlo o opatření vykazující takové vady, že je vůbec nelze pokládat za rozhodnutí správního orgánu, pokud by tedy šlo o „rozhodnutí“

¹⁰¹ Srov. § 366 všeobecného zákoníku občanského, § 107 občanského zákoníku z roku 1950, § 132 a § 489 (po novele č. 509/1991 Sb. § 126) občanského zákoníku z roku 1964 a § 1040 o. z.

¹⁰² Právní pravidla o vydržení obsažená ve všeobecném občanském zákoníku (§ 1460 až § 1477) platila do 31. 12. 1950. Od 1. 1. 1951 do 31. 3. 1964 bylo možné vydržet vlastnické právo jen v případech držby oprávněné. Od 1. dubna 1964 do 31. března 1983 nebylo vydržení možné, protože je občanský zákoník nepřipouštěl (držbu a vydržení neupravil; od účinnosti novely obč. z. č. 131/1982 Sb. až do 31. 12. 2013 bylo vydržení možné toliko v případě oprávněné držby. Aktuálně je vydržení upraveno v § 1089 až § 1098 o. z., ovšem nepoctivý úmysl vydržení brání.

¹⁰³ Někdo se jistě bránit nemohl, např. Starorakušan Franz von Goldegg (Franz Ritter und Freiherr von und zu Goldegg und Lindenburg) byl samozvanými ‚partyzány‘ zavražděn už 6. května 1945 ještě před vydáním prvního z konfiskačních dekretů, jeho zámek v Chanovicích byl zkonfiskován (dnes je ve vlastnictví obce). VANIŠOVÁ, Hana – ČERVENKA, Vladimír. *Chanovičtí páni: osudy majitelů zámku a statku Chanovice od nejstarších časů do roku 1945*. Chanovice: obec Chanovice, 2019, s. 161.

¹⁰⁴ Je např. zřejmé, že i kdyby došlo k nejrůznějším právním pochybením při konfiskaci majetku Heinricha Beaufort-Spontin (1880–1966), angažujícího se proti Československé republice od jejího vzniku a od 30. let aktivního v sudetoněmeckém hnutí, ani napadení konfiskace by výsledkem nezvrátilo.

v kvalitě paaktu,¹⁰⁵ nemělo by vůbec právní účinky a mělo by se s normativním obsahem dekretu a nemohlo by zánik vlastnického práva deklarovat. Tak by tomu bylo např. v případech „rozhodnutí“ orgánu právně neexistujícího nebo věcně nepřislušného,¹⁰⁶ v případě kolektivního orgánu nesprávně složeného nebo „rozhodnutí“, při němž by vůbec nešlo o projev úřední vůle, typicky v případech ovlivněných násilně nebo nebezpečným vyhrožováním,¹⁰⁷ ovšem i v případech rozhodnutí obsahově zmatečných nebo právo zjevně zneužívajících.¹⁰⁸ Jinou skupinu představují ty, kdy konfiskace byly rozporovány, podány opravné prostředky nebo správní žaloby, ale přezkumná řízení byla v neprospěch vlastníků uzavřena až po 25. únoru 1948. Tehdy se nelze vyhnout pochybnostem, které lze jen sotva přejít s odkazem na to, že ke konfiskaci přece došlo již dříve *ex lege* účinností dekretů prezidenta republiky. Ostatně i Ústavní soud vyjádřil názor, že se dnešní soudy jako orgány demokratické moci nemají cítit být bezvýhradně vázány rozhodnutími a právními názory státních orgánů z tohoto období.¹⁰⁹

Nelze ostatně přehlédnout, že sám Ústavní soud hráz postavenou stanoviskem Pl. ÚS – st. 21/05 nejednou prolomil,¹¹⁰ vycházející z úvahy, že „nelze stanovisko Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS-st. 21/05 aplikovat zcela mechanicky“.¹¹¹ Nabízí se východisko, že citované stanovisko má své *ratio* v akcentu na ochranu těch, kdož nabyli od státu majetek kdysi konfiskovaný. Nelze přehlížet dobový kontext. V průběhu devadesátých let docházelo k masivní privatizaci státního majetku. Zároveň nauka i praxe občanského práva vycházela ze zásady *nemo plus iuris*, vykládané poměrně striktně zvláště v souvislosti s oprávněnou držbou podle tehdejší zákonné úpravy. Případů, kdy se československý stát zmocnil bez právního důvodu cizího majetku, nebyl marginální počet. Na to ostatně Ústavní i Nejvyšší soud ve svých rozhodnutích poukazyvaly. Za situace, kdy se podle dobového práva posuzoval zřetel na všechny okolnosti relevantní pro dobrou víru dosti přísně, byl důvod k obavám z rozvalu právní jistoty. Dnes je právní úprava podstatně odlišná a vůči poctivým držitelům vstřícnější. Nejde jen o změněnou úpravu vydržení, ale také obnovenou možnost nabytí vlastnictví od neoprávněného. Avšak jen sotva lze argumentovat právní jistotou ve prospěch držitele, který se bezprávně (*mala fide*) zmocnil cizího majetku a stále jej drží, aniž vlastnictví kdy nabyl. Na to, že i takový potenciál stanovisko Pl. ÚS – st. 21/05 má, poukázala kriticky už Wagnerová.¹¹²

6. Místo závěru

Pozorujeme-li vývoj aplikace práva spojeného s nápravou nezákonností a křivd minulosti, nemůžeme se vyhnout myšlence, že jde o vývoj křivolaký, poznamenaný hledáním

¹⁰⁵ Označovaného běžně za rozhodnutí nicotné, nulitní, zdánlivé, neexistentní.

¹⁰⁶ Pokud jde o absenci místní příslušnosti, je otázka sporná, a již v dřívější době se literatura klonila k závěru, že tento nedostatek nicotnost rozhodnutí nezakládá. HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo. Část všeobecná*. Praha: Melantrich, 1934, s. 269. Shodně v souvislosti s restitucemi Nejvyšší soud v usnesení sp. zn. 22 Cdo 4705/2016 z 26. dubna 2017.

¹⁰⁷ Srov. ibidem, s. 271.

¹⁰⁸ K tomu srov. nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 3918/19 z 21. prosince 2021.

¹⁰⁹ Nálež sp. zn. I. ÚS 98/04 z 29. června 2005.

¹¹⁰ Např. v nálezech sp. zn. I. ÚS 4004/14 z 22. září 2015 nebo I. ÚS 3943/14 z 2. srpna 2016 a některých dalších.

¹¹¹ Srov. usnesení sp. zn. I. ÚS 442/13 z 15. května 2013.

¹¹² Srov. odlišné stanovisko soudkyně Elišky Wagnerové ke stanovisku pléna sp. zn. Pl. ÚS – st. 21/05. K němu se z ústavních soudců připojil ještě Miloslav Výborný.

správného přístupu, jenž dosud nedospěl do cíle. Stanoviska v rozsudku Nejvyššího soudu sp. zn. 31 Cdo 1222/2001 a v nálezu Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS – st. 21/05 se pokusila artikulovat k těmto otázkám koncepční přístup. Zvláště Ústavní soud se uvedeným stanoviskem snažil nastavit pevnou hranici, za níž se nepůjde. V uplatňování práv těch vlastníků, kteří byli svého vlastnictví zbaveni před obdobím rozhodným podle restitučních zákonů, spatřoval útok na právní jistotu ustálenou v důsledku plynutí času po řadu desetiletí. Ztotožnit se s tímto argumentem můžeme, pokud přijmeme názor, že „pokud stát předpisy o restituci vydal, aniž je vydat musel, pak bylo výhradně na jeho uvážení, jaký nárok komu přizná.“¹¹³ Leč to je na první pohled mylná úvaha, protože je v ní skryta myšlenka, že stát není povinen vydat vlastníku věc, které se protiprávně zmocnil a stále ji bez právního důvodu drží jako nepoctivý (neoprávněný) držitel. V těchto případech ale nejde o otázku dobré vůle státu, ale jeho právní povinnosti.¹¹⁴ Myslím, že je obtížné ztotožnit se s konceptem, že stát může chránit svoji držbu odkazem na ústavní princip právní jistoty, ač se držba zakládá na protiprávním stavu, který sám vytvořil.¹¹⁵

Snad bychom se po nějaké době všeobecně smířili s přijetím stanoviska, že proměny majetkových poměrů za tzv. třetí republiky (4. duben 1945¹¹⁶ – 25. únor 1948) nastaly v historické době a mají v ní zůstat. *Quieta non movere* je docela dobrá parémie. Jenže stav stále není *quietus* vzhledem k trvající snaze některých vlastníků domoci se změny v tomto přístupu. Veřejnou pozornost a emoce vyvolává zvláště lichtenštejnské úsilí získat majetek konfiskovaný, jak tato strana tvrdí, neprávem. Jako vnější pozorovatel nemám ambici pokoušet se o kategorické stanovisko k složitému případu, kdy každá strana zdůrazňuje, co je jí ku prospěchu, a kde se i hodnocení odborníků různí. Pochybnosti ale jsou a měly by být řádně vyšetřeny, nikoli ignorovány s argumentem, že je jen v pravomoci zákonodárce stanovit, které křivdy odčiní. To tím spíš, že sám Ústavní soud uznává, že v případech „*týkajících se poválečného období československých dějin [...] byla základní lidská práva činností tehdejších státních orgánů často porušována bez reálné možnosti ochrany nezávislými soudy.*“¹¹⁷ Zmocní-li se stát zneužívajícím způsobem cizího majetku, nejde jen o křivdu, jde o nezákonnost. Jistěže chápu, že lednický zámek není běžný dům v Mimoni.¹¹⁸ Lichtenštejnům jde o víc než nějakých 2000 ha pozemků v jižních Čechách.¹¹⁹ Vzniká-li však v dané souvislosti pochybnost, zda nepadá na váhu argument „*Too big to be returned,*“¹²⁰ jak se v jedné z kauz vyjádřil disentující soudce Ústavního soudu, tím spíš se klade otázka, zda se každému měří stejně.

¹¹³ MÜLLER, Zdeněk. Je restituce povinná? *Právní rozhledy*. 1996, roč. 4, s. 324.

¹¹⁴ KOZÁK, Jiří. *Právo na pomezí diktatury a demokracie*. Praha: Auditorium, 2014, s. 133.

¹¹⁵ Jak trefně poznamenal jeden z recenzentů v anonymizovaném posudku, v podstatě „*došlo k přeměně restitučních předpisů, které měly napravit křivdy minulého režimu, na předpisy znárodňovací.*“

¹¹⁶ Toho dne vznikla první poválečná československá vláda, proto s tímto datem spojuje část literatury vznik tzv. třetí republiky, byť Československo tehdy ještě plně osvobozeno nebylo a většina českých zemí byla pod německou kontrolou.

¹¹⁷ Nález sp. zn. I. ÚS 3918/19 z 21. prosince 2021.

¹¹⁸ Srov. nález sp. zn. I. ÚS 3943/14 z 2. srpna 2016, v němž soud neváhal věcně přezkoumat oprávněnost a důvodnost konfiskace podle dekretu č. 108/1945 Sb, uzavřené výměrem ONV v České Lípě z 28. srpna 1946.

¹¹⁹ Srov. nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 3918/19 z 21. prosince 2021 ve věci pozemků konfiskovaných podle dekretu č. 108/1945 Sb. Cisterciáckému opatství Vyšší Brod s poukazem na zneužití dekretu.

¹²⁰ UHLÍŘ, David. Odlišné stanovisko k nálezu sp. zn. II. ÚS 657/22.

7. Roma locuta (suplement)

Poté, co byl rukopis odevzdán do redakce a bylo zahájeno recenzní řízení, vešel ve známost plenární nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 10/24 z 3. dubna 2024, vyhlášený 9. dubna 2024, kterým byla zamítnuta ústavní stížnost nadace Fürst von Liechtenstein Stiftung a Adama II. von und zu Liechtenstein domáhající se uznání a ochrany vlastnického práva k nemovitostem označeným v podání. Rozhodnutí nepřekvapilo. Argumentačně staví, jak se dalo předpokládat, na dosavadní judikatuře Ústavního soudu i obecných soudů, zejména na nálezu sp. zn. Pl. ÚS-st. 21/05 z 1. listopadu 2005. V dodatku k původní stati nelze na nález sp. zn. Pl. ÚS 10/24 reagovat než několika poznámkami.

Uvedeným nálezem je právní případ uzavřen: Ústavní soud je v tuzemsku soudem posledním a jeho rozhodnutí jsou konečná a platí. Z toho ovšem neplyne, že každé z jeho rozhodnutí je přesvědčivé a ve výsledku správné. To platí i o nálezu sp. zn. Pl. ÚS 10/24. Ostatně i tři disentní stanoviska soudců Ústavního soudu – Uhlíře, Dolanské Bányarové a Hulmáka – ukazují na prostor pro analytický rozbor a popřípadě i kritiku rovněž z akademických pozic.

Předně: Ústavní soud není orgánem ochrany státu. Je soudním orgánem ochrany ústavnosti. Jeho soudci jsou vázáni ústavními zákony; slib ústavního soudce zahrnuje i povinnost chránit přirozená práva člověka (čl. 83 a 85 odst. 2 Ústavy). Výsledkem jeho rozhodování by neměla být jen formalistická úvaha typu *dura lex sed lex*, ale „*legimitima na výstupu*.“¹²¹

Řekl bych, že nejslabší místo nálezu představuje koncept, podle něž konfiskaci nelze (mimo restituční řízení) právně zpochybnit, i když stát převzal sporný majetek „*v rozhodném období nebo před ním, a to i bez právního důvodu*“,“¹²² přebírající narativ nálezu sp. zn. Pl. ÚS-st. 21/05. Nejde jen o fakt, že se působnost restitučních zákonů, vymezená pro určitá jasně stanovená rozhodná období, vztahuje i na právní skutečnosti, které nejsou vůbec předmětem úpravy těchto zákonů. Jde rovněž o konstrukci opřenu o příslušná ustanovení zákonů č. 87/1991 Sb. (§ 6 odst. 2), č. 221/1991 Sb. [§ 6 odst. 1 písm. p)] a č. 428/2012 Sb. [§ 5 písm. k)] vedoucí k obecnému závěru, že nejen tyto, ale všechny restituční zákony legitimovaly (tedy prohlásily za zákonné) bezprávné uchopení cizího majetku státem – a to nejen v rozhodných obdobích podle restitučních zákonů, nýbrž i v době tato období předcházející. Vyústěním je závěr, že rozhodnutí, co se vydá, je beneficiem státu.¹²³ Vskutku tohle tedy opravdu není ústavně konformní výklad jednoduchého práva. Dvacátý druhý senát Nejvyššího soudu se k němu v rozsudku sp. zn. 22 Cdo 560/99 ocitl daleko blíž.

Ve vztahu ke konkrétnímu rozhodnutému případu ponechme stranou závěr, že proti osobám německé a maďarské národnosti zavedená „*plošná opatření byla i z hlediska tehdejšího právního řádu protiústavní*.“¹²⁴ Není důvod ani prostor otevírat tady Pandorinu

¹²¹ KYSELA, Jan. Evropský konstitucionalismus: hierarchie, heterarchie a povídání mezi soudy. In: GÖTTINGER, Vladimír (ed.). *Evropský konstitucionalismus v kontextu soudního dialogu: sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno: Ústavní soud České republiky, 2016, s. 104. Dostupné z: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvcí/Sbornik/Ústavní_soud_Sborník_z_konference_web.pdf [cit. 2024-04-13].

¹²² Sub 64. nálezu.

¹²³ Sub 47. nálezu.

¹²⁴ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 50. Autor poukazuje na čl. 107 až 109 Ústavy z roku 1920 (zák. č. 121/1920 Sb.). Řekl bych, že klíčový je také čl. 106 o rovnosti všech obyvatel státu bez zřetele na původ, státní příslušnost, jazyk, rasu nebo náboženství s výslovnou klauzulí, že úchytky jsou přípustné, jen pokud to dovoluje mezinárodní právo.

skřínku, na níž drží vši silou zavřené víko kdekdo nadaný veřejnou mocí. Ale položme si otázku, nakolik lze souhlasně přijmout právnost konfiskačního zdůvodnění, že „*zůstavitel neprokázal, že se aktivně zúčastnil boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky*“, o něž se Ústavní soud opírá.¹²⁵ Uvědomíme-li si, že jde o sankci prosazenou vůči občanovi neutrálního státu, který nejen že neměl právní povinnost bojovat za ČSR, ale který měl jako hlava malého knížectví v těsném sousedství nacistické říše především jiné povinnosti, pak dilema, které před něj retroaktivně postavila poválečná konfiskační praxe, je holý cynismus. I když lze přijmout argument, že „*konfiskaci sporných pozemků v roce 1945 nelze posuzovat z hlediska současných právních standardů*“,¹²⁶ klade se otázka, nakolik tehdy šlo o přístup srovnávající se s čl. 106 Ústavy ČSR z roku 1920. Ještě víc, nakolik se takový přístup srovnává se standardem přirozených práv člověka, což rozhodně není nedávno objevený právní imperativ,¹²⁷ byť platí i dnes.

Poukaz na *ratio temporis*¹²⁸ může dávat smysl, pojmem-li jej neprávnický, v duchu lidové moudrosti o zhojení ran plynutím času. Nemyslím, že to platí pro ránu stále mokvající. Hlásím se k myšlence Jana Kysely, že prűpovídka *Bruna locuta, causa finita* má znamenat něco víc než holé rozhodnutí.¹²⁹

¹²⁵ Sub 41. nálezu.

¹²⁶ Sub 69. nálezu.

¹²⁷ Srov. § 16 všeobecného zákoníku občanského.

¹²⁸ Sub 71. a 72. nálezu.

¹²⁹ KYSELA, Jan. *Evropský konstitucionalismus: hierarchie, heterarchie a povídání mezi soudy*, s. 109.

Vindication and Restitution. Collateral Effect of Modern Restitution Laws

Karel Eliáš (<https://orcid.org/0000-0003-2031-953X>)

Abstract: In 1990/1991, Czechoslovakia adopted restitution laws to remedy certain (including property) wrongs from the communist rule between 1948 and 1989. It was based on the concept, that property transactions from the communist era are valid, but if they are based on a wrong, then the owners (typically the state) are obliged to hand over the property to the restitutor as the former owner. Therefore, restitution is not based on the idea of the continuing ownership of the restitutor, but on the idea of restoring his ownership. In addition to laws on restitution, however, civil law protection of property was and still is, connected with, among other things, the right of the owner to demand the delivery of his property (*rei vindicatio*) to the person who has it with him without legal reason. Despite the validity of the *lex specialis derogat generali* conflict rule, controversial questions arose in the literature and in practice regarding the specific ratios of the general protection of property to restitution. The presented study analyzes them. The author pays special attention to the period 1945–1948, when the post-war so-called third Czechoslovak Republic) represented a hybrid political entity in which the foundations of the future communist regime were laid from its establishment. This was manifested in activities carried by “national and class radicalism” (*Homolová*). The result was more than one violation or abuse of the legal regulations in force at the time. Such measures had their property consequences, which are still being questioned, even though they are not covered by the special restitution legislation. The author deals with issues of conditions and obstacles on the way to correction.

Keywords: property law, confiscation, restitution, *in dubio mitius*, *favor restitutionis*, the so-called third Czechoslovak Republic, decrees of the president of the republic